J. KVANTAS: PAVYZDYS K. DONELAIČIUI

Leonas Gineitis

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyriausiasis mokslinis bendradarbis

Kristijono Donelaičio amžininkas Johanas Jakobas Kvantas užima reikšmingą vietą lietuvių kultūros bei literatūros istoriografijoje. Kvantas – įžymus Rytų Prūsijos liaudies švietimo organizatorius, atlikęs esminį vaidmenį rengiant ir leidžiant pagrindinius XVIII a. lietuviškus religinius raštus – Bibliją, giesmyną. Jis plačiai garsėjo pamokslininko talentu, kaip ilgametis Karaliaučiaus universiteto profesorius išugdė ne vieną vėlesnį lietuvių raštijos darbininką. Įspūdinga Mokytojo asmenybė skatino ir Donelaičio pastoracinį rūpestingumą, kultūrinę šviečiamąją iniciatyvą, rašytojo užmojus.

Apie Kvanto gyvenimą ir veiklą rašė jį asmeniškai pažinojęs L. Borovskis; naujaisiais laikais pasirodė A. Nietzkio biografinė apybraiža, L. Gilde's monografija. Lietuvių raštijoje apie šį kultūrininką galima rasti vien atskirų informacinių žinių. Jos prašyte prašosi susiejamos į vieną vietą ir aptariamos detaliau.

Johanas Jakobas Kvantas (Quandt) gimė Karaliaučiuje 1686 m. kovo 27 d., evangelikų liuteronų pastoriaus šeimoje. Iki tol Kvantų giminė šiame mieste buvo pragyvenusi jau visą šimtmetį, bet jos ankstesnė kilmė neaiški. Gal tai apvokietėję prūsai, o gal ir XVI a. ateivių – pirklių iš Vakarų Europos – palikuonys. Yra žinoma, kad iš olandų kildinosi lietuvių literatūroje pasireiškę Šimelpenigiai; iš škotų – Immanuelis Kantas (vėliau įrodinėta jo kuršiška kilmė). Su škotų ateiviais pavardėmis Donalson, Donelson bandyta sieti ir Donelaičių giminę[1], tačiau ši versija neįsitvirtino.

Kvanto tėvas, taip pat Johanas (1651–1718), buvo vienas žymesniųjų to meto Rytų Prūsijos šviesuolių. Studijavęs vietos ir Leipcigo universitetuose (pastarajame gavo magistro laipsnį), jis dirbo Karaliaučiaus Altštato diakonu, vėliau ten pat pastoriumi, tapo konsistorijos patarėju, kurį laiką dėstė teologijos dalykus universitete. Garsėjo pamokslais, kurių išspausdino tik nedidelę dalį; kitų paliko rūpestingai sutvarkytus konspektus (beveik 3,5 tūkst. vien.). Už tai amžininkas J. Pietschas, Karaliaučiaus universiteto poezijos profesorius ir poetas, jį šlovino panegirika. Konspektai rodo Aristotelio logikos bei stilistikos įtaką, taip pat sekimą savo meto pedagogikos autoritetu Ch. Weise'u, akcentavusiu būtinumą gerai orientuotis pasaulyje ir kiekvienu atveju vykusiai tą orientaciją išreikšti – ne kosmopolitine prancūzų, o gimtąja, vokiečių kalba. Sūnus ne tik paveldėjo tėvo iškalbos talentą, bet ir nuo vaikystės patyrė teorinių bei praktinių pamokslavimo įtaigų. Auklėjimas šeimoje buvo grindžiamas kūno ir sielos sveikatos idealu – „švaria gyvensena ir vengimu nuodėmių"[2].

[1] Sembrzycki, 229; Tetzner, 1902, 50.

[2] Gilde, 77; Rogge, 1878, 110, 122.

Su Kvantų šeima siejosi dar vienas ne mažiau žymus šviesuolis – žentas H. Bartschas (1667–1728). Gimęs ir studijavęs Karaliaučiuje, jis keliavo po Vakarų Europos kraštus, paskui dirbo Altštato administracijoje ir archyve. Mėgo bendrauti su šviesuomene, domėjosi Rytų kalbų filologija, matematika, filosofija, kaupė asmeninę biblioteką, sudarė rotušės bibliotekos katalogus, ją turtino retomis, ypač įvairiakalbių biblijų, knygomis, rengė aforizmų, S. Dacho poezijos rinkinius, giesmyną su komentarais[3]. Šalia tėvo, H. Bartschas jaunajam Kvantui tapo antruoju stipriu kultūrinių impulsų židiniu.

Rytų Prūsijoje tuo metu vyko gana sudėtinga idėjinė kova. Jos pagrindas buvo pastangos atnaujinti liuteroniškąją reformaciją, blėstančią dėl daugelio priežasčių. Masiškai kolonizuojant kraštą, mišo ne tik tautybės, bet ir konfesijos, dilo dogmatinis jų apibrėžtumas, skverbėsi laicistinės Apšvietos idėjos, dvasininkija pasaulietėjo, vis labiau apleisdama pastoracinį darbą. Grėsė katalikybės atsigavimo pavojus. Kaip ir būna panašiais atvejais, kilo „išsigelbėjimo" judėjimas. Ryškėjo evangelinė-kristocentrinė pabrėžto religingumo linkmė. Jos inspiratoriumi buvo pasirinktas elzasietis pastorius Ph. Speneris (1635–1675). Pagal jo programinį raštą „Dievotasis pamaldumas" („Pia desideria", 1675), o ir apskritai pagal lotynišką *pamaldumo* (*pietas*) sąvoką, judėjimą imta vadinti *pietizmu*. Jo centru tapo į Prūsijos sudėtį įeinančios Brandenburgo kunigaikštystės miestas Halė. Iš čia pietizmo veikėjai karštai ragino visuomenę persiimti Biblijos Naujojo Testamento dvasia. Martino Lutherio principas „išganymas per tikėjimą" („sole fide") laikytas pasyvumu; griežtai reikalauta aktyvaus asmeninio tobulėjimo. Jo kulminacija turėjo būti ekstazė, po kurios vyko radikalus žmogaus gyvenimo perkeitimas, vadintas „nubudimu" („Erweckung"), „atgimimu" („Wiedergeburt"). Naujojo gyvenimo pavyzdį privalėjo rodyti jaunieji dvasininkai, atsisakę dogmatinio racionalizmo ir einą į žmones su jausmingais, „sukrečiančiais dvasią" pamokslais, lydimais klausytojų atgailos ašarų ir transiškų giedojimų. Kita esmine religinio švietimo forma laikyta nuolatinė, intensyvi vaikų ir suaugusiųjų katekizacija. Nors rūpintasi karitacine veikla, našlaičių globa, elementariu masių mokymu skaityti, tačiau netruko atsiskleisti ir pietizmo minusai: šventeiviškumas, įsivaizduotos „ekstazės", „apaštalų" fanatizmas. Neigiamai žiūrėta į visapusiškesnį išsilavinimą, meną, pasaulietiškus papročius bei pramogas, etniką, folklorą. Tuo ypač pasižymėjo Saksonijos grafo N. Zinzendorfo (1700–1761) įsteigtoji hernhuterių (pavadinimas pagal vietovardį) brolija, propagavusi „ašaringąjį" (Kristaus kančių ir kraujo) dievotumą, šokiruojantį kraštutinybėmis.

Šio judėjimo banga iš Halės pasiekė Karaliaučių. Vienas miesto valdininkų, T. Gehras (1663–1705), bendravęs su Ph. Speneriu ir per jį „atgimęs", čia įsteigė pirmąją pietistinio tipo mokyklą ir našlaičių vaikų namus; kviesdamas pamokslininkus iš Halės, įtvirtino pietistinių „surinkimų" – pamaldų privačiuose namuose – praktiką. Vietos dvasininkai įvairiai sutiko naujuosius reiškinius: vieni į juos žiūrėjo skeptiškai, kiti žodžiu ir raštu leidosi į aštrią polemiką ir su pirmaisiais pietistais, ir tarpusavyje, dar kiti, nusivylę kiviršais, žvalgėsi į katalikybę (į ją 1685 m. atvirai pasuko Universiteto teologijos ir graikų kalbos profesorius M. Pfeiferis) ar bent pereidavo iš liuteronų į reformatus (teologas G. Schävius ir kt.)[4]. Senesniųjų kartų dvasininkai, išėję akademinę aristoteliškojo racionalizmo mokyklą, naujajame auklėjime įžvelgė būsimą pastorių teorinės parengties nuos-

[3] *Leben Henrici Bartschii*, 923–931.

[4] Pisanski, 253, 581.

mukį, kurį, artėjant Apšvietos amžiui, laikė pavojingu Bažnyčiai. Į tą stovyklą, vadintą ortodoksine, aktyviai jungėsi ir Kvanto tėvas. Žinoma, kad jis viešai polemizavo su T. Gehru ir šio šalininku atvykėliu H. Lysiumi[5]. Tėvo pozicija bei argumentacija integravosi į sūnaus idėjines pažiūras.

Kvanto „mokymosi metai" („Lehrjahre") prasidėjo su Altštato lotyniškaja vidurine mokykla-kolegija. Tuometinis jos rektorius M. Stobäus ypač akcentavo retorikos teoriją bei praktiką. Kvanto domėjimąsi šia sritimi rodo išlikę jo užrašai „Apie lotyniškojo stiliaus dailumus" („De elegantiis stili latini"). Retorikos, jungiamos su istorija, pratybose nevengta ir vokiečių kalbos. Vienu iš ryškesnių mokytojų buvo magistras Ch. Langhansenas (1660–1727), „Vaikų postilės" („Kinder-Postille", 1695) autorius. (Po pusės šimtmečio, 1750 m., šiai knygai, išverstai į lietuvių kalbą Pil. Ruigio ir A. Piligrimo, Kvantas parašys prakalbą.) Kolegijos penkerių metų mokymosi programoje dominavo religinis švietimas, tačiau kartu Kvantas čia turėjo progos tiek įvaldyti lotynų kalbą žodžiu ir raštu, kad ja gebėjo eiliuoti, taip pat susipažino su Antikos klasikais, gavo graikų, hebrajų kalbų pradmenis, pramoko prancūzų kalbos. Jau kolegijoje pasireiškė filologiniai moksleivio gabumai.

Penkiolikmetis abiturientas, kaip „Karaliaučiaus prūsas", buvo imatrikuliuotas į Universiteto Teologijos fakultetą. Imatrikuliacija pažymėta 1701 m. kovo 19 d. data. Vos prieš porą mėnesių (sausio 25 d.) Altštato pilyje vyko istorinės iškilmės, per kurias kurfiurstas Friedrichas III vainikavosi Prūsijos karaliumi (diplomatiškai: „Karaliumi Prūsijai") Friedrichu I. Universitetas gyveno ne tik milžiniško iškilmių patoso, bet ir patriotinio pakilimo nuotaikomis. Tai, kad vainikavimas paneigė dar formaliai tebegyvavusio Kryžiuočių ordino pretenzijas į prūsų žemę, o dargi šios žemės vardas buvo taikomas ir sąjunginei Brandenburgo kunigaikštystei, kėlė visuotinį krašto šviesuomenės pasididžiavimą ir entuziazmą. Prūsiškoji politinė strategija, nors ir laikina, iš tikrųjų teikė impulsų vietinių tautybių, tarp jų ir lietuvių, kultūrai bei raštijai pagyvėti.

Su šviesiomis viltimis ir ryžtu Kvantas įsitraukė į studijas ne tik savajame, bet ir Filosofijos, Teisės fakultetuose. Biblijos egzegezę gana aukštu lygiu jam dėstė ir seminarams vadovavo teologijos traktatų autoriai profesoriai B. Zandenas vyr. (1636–1703) ir F. Deutschas (1657–1709). (Pirmojo katekizmą Rusnės pastorius B. Šulcas jau 1694 m. išvertė į lietuvių kalbą.) Abiejų paskaitose, per kurias remtasi R. Bellarmino *Disputais* (*Disputationes*, 3 t., 1586–1589), J. Königo *Pozityviąja teologija* (*Theologia positiva*, 1664, 2 leid. 1711, 3 leid. 1755; šiuo veikalu Kvantas vėliau naudosis ir savo paties akademinėse paskaitose), vyravo aristoteliškasis racionalizmas, dėl kurio aštriai priekaištavo Ph. Speneris ir jo sekėjas Halės pietistų galva A. Francke. Dalį Biblijos seminarų vedęs magistras P. Pesarovius operavo istoriko S. Pufendorfo raštais (*Religio Christiana*, 1687 ir kt.), turinčiais aiškių vėlesnio rusoizmo užuomazgų. Kvantą šie seminarai domino: jis aktyviai dalyvavo diskusijose[6]. Už homiletiką ir jos pratybas buvo atsakingi tėvas ir sūnus B. Zandenai, pastarasis dėstė ir kitų Vakarų ir Rytų tikėjimų istoriją. Logiką ir metafiziką skaitė profesorius A. Hedius, o šiam mirus (1703) – P. Rabe, siekęs krikščioniškąją scholastiką lyginti su Aristotelio mokymu, nustatyti jų tapatumus ir skirtumus. Praktinės filosofijos, arba etikos, Kvantą mokė dešimtmečius Karaliaučiuje profesoriavęs G. Thegenas, H. Grotijaus „prigimtinės tei-

[5] Gilde, 12.

[6] *Ten pat*, 9.

sės“ idėjų šalininkas. Teisės fakultete studentas teologas klausė profesorių Th. Paulio ir J. Steino paskaitų, grindžiamų W. Lautenbacho *Teisės sąvadu* (*Compendium juris*, 1679), valdžios įvestu į šalies universitetų programas. Kvantui teko reikštis valstybinės teisės seminare, kurio vadovas J. Boltzas nagrinėjo neseniai (1685) kodifikuotą Prūsijos kodeksą. Smalsų jaunuolio protą traukė ir matematika, kurios profesorius, Berlyno mokslų draugijos narys D. Blässingas, pagal garsėjusius J. Sturmo (1635–1703) vadovėlius, gamtiškai grindė Dievo buvimą bei sielos nemirtingumą.

Įgimtus filologinius Kvanto polinkius universitete plėtojo humanitarinių mokslų studijos. Retoriką tuo metu dėstė ir praktiškai demonstravo profesorius poetas M. Schreiberis (1662–1717). Jo karūnacinė sveikinimo kalba, kurioje gimtasis Karaliaučius buvo susietas su *karaliaus* sąvoka, taip sužavėjo Friedrichą I, kad šis oratoriui paskyrė kasmetinę 100 talerių priemoką ir pirmąją miesto vakuojančią pastoriją[7]. Paskaitose, nagrinėdamas Antikos autorius, ypač Plinijų, Schreiberis aukštino klasikinį stilių kaip pavyzdį vokiečių literatūrai. Pratybose jis daug dėmesio skyrė retoriaus kalbos taisyklingumui ir aiškumui, taip pat gestams, mimikai, tarimo intonacijai. Kvantas, turėdamas įgimtų duomenų, iš esmės priėmė tokius mokytojo reikalavimus. Jis neapleido ir Schreiberio skaitomų Bažnyčios bei visuotinės istorijos kursų. Čia remtasi S. Pufendorfo *Įvadu į istoriją* (*Einleitung zur Historie*, 1684, 4 t.) ir, priešingai tradicijai, liesta ne tik senieji, bet ir naujieji laikai. Kvanto graikų kalbos ir literatūros pažinimą kultivavo profesorius H. Liedertas. Jo klausytojas per pratybas išskirtinai reiškėsi, sukeldamas auditorijos pasigėrėjimą. Didelį poveikį Kvantui darė poezijos profesorius H. Georgis (1659–1717), akademinio vadovėlio *Apie imitacijos meno poetiką* (*De arte imitandi poetica*) autorius. Šis Karaliaučiaus šviesuolis, turėjęs privilegiją spaustuvei, suorganizavo privatų vokiečių poezijos seminarą – siurprizą lotynizmo ir prancūzomanijos epochoje. Sudomintas poetika, Kvantas jau pirmaisiais studijų metais ėmėsi rašyti referatą apie lotyniškąją poeziją („Poesis latina“). Tačiau jį labiausiai viliojo kalbos: išmoko laisvai reikštis prancūziškai, susikalbėti angliškai; savo iniciatyva, pasižymėdamas seminaruose, stropiai gilinosi į antikines lotynų, graikų, hebrajų kalbas; pažindinosi su chaldėjų, arabų kalbomis. Žinoma jį vėliau mokėjus dešimt kalbų.

Atsidavęs studijoms Kvantas universitete įgijo gerą išsilavinimą, susiformavo rimtus pasaulėžiūros pagrindus. Jis netapo nei siauru ortodoksu, nei fanatišku pietistu. (Pietizmo idėjas nuo 1702 m. itin propagavo Fridricho kolegijos inspektorius H. Lysius.) Neeilinis jaunuolio protas sutalpino klasikinius Bažnyčios autoritetus ir humanistinio laisvo tyrinėjimo rezultatus, teorinius dogmų principus ir praktiškosios krikščionybės psichologiją. Tai – ankstyvieji Apšvietos epochos pasaulėžiūrinio sinkretiškumo bruožai. Vėliau gyvenime visuomeninė padėtis ir funkcijos lenks Kvantą į ortodoksų pažiūras, tačiau jo šviečiamoji veikla, stimuliuojama krašto patriotizmo, atitiks naujojo laiko dvasią.

Trimis dešimtmečiais vėliau analogišką mokyklą Karaliaučiuje išeis studentas iš periferijos Kristijonas Donelaitis. Nors paprastų kaimiečių šeima jam neteiks tokios kultūrinės atmosferos, kokioje augo Kvantas, bet ją atsvers įgimti Kristijono gabumai ir moralinės savybės. Donelaičiui taip pat rūpės gilintis į studijas, mokytis kalbų. (Vėlesniu L. Rėzos liudijimu, išlikusiu archyviniuose dokumentuose, Tolminkiemio pastorius gebėjęs eiliuoti še-

[7] *Ten pat*, 2, 4; Stieda, 390.

šiomis kalbomis[8].) Gyvenimo aplinkybės Donelaičiui susiklostys kitaip negu Kvantui. Poeto prigimtį patrauks kaimo stichija, bet jo grožinei kūrybai ir praktinei veiklai bus savybinga ta pati sinkretizmo elementų pusiausvyra. Likimas asmeniškai suves Kvantą su Donelaičiu kaip mokytoją su mokiniu, ir pirmojo poveikiu antrajam nebus pagrindo abejoti.

Kvantas buvo veržlaus ir socialaus tipo žmogus. Dar studentaudamas jis palaikė ryšius su pietizmo kraštutinybių kritikais už universiteto ribų: tėvo bičiuliu dancigiečiu S. Schelwigu, Karaliaučiaus Liobenichto mokyklos rektoriumi M. Hoynovijumi, Fridricho kolegijos mokytoju Goldbachu ir kt. Tad suprantama, jog tokiam diplomantui negalėjo stigti vokiečiuose tradicinio biografijos etapo – „kelionių metų" („Wanderjahre"). Tik Kvanto atveju lėmė ne kokia nuotykių romantika, o tolesnės savilavos interesai.

Baigęs studijas Karaliaučiuje (1706), dvidešimtmetis jaunuolis leidosi į Vakarų Europą. Jo keliones galima atsekti pagal jau P. Melanchtono rekomenduotą vesti sutinkamų asmenų įrašų dienyną (*Stammbuch*). Tokie Kvanto dienynai išliko ir yra naudojami jo biografų[9].

Per Dancigą, kur susitiko su S. Schelwigu, Kvantas nuvyko į ortodoksiškojo protestantizmo citadelę Vitenbergą. Čia garsėjęs Ph. Spenerio kritikas J. Neumannas jaunąjį svečią bandė verbuoti į karingąją ortodoksų stovyklą, tačiau šiam didesnį įspūdį darė matematikos ir filosofijos profesorius M. Strauchas, teigęs būtinumą vienodai gerai pažinti visas konfliktuojančias pažiūras. Po mėnesio Kvantas persikėlė į tėvo studijų miestą Leipcigą, kurio universitete užtruko pusmetį, trumpam buvo nuvykęs į pietizmo židinį Halę. Leipcige Kvantas apgynė tezes ir gavo teologijos magistro laipsnį. (Per gynimą jis perskaitė savo kūrybos graikišką eilėraštį, patraukusį auditorijos dėmesį ir publikuotą spaudoje[10].) Nors pietizmas Saksonijos kurfiursto buvo uždraustas (1690), o iš universiteto turėjo pasitraukti A. Francke, Ch. Thomasius ir ortodoksai triumfavo, tačiau dalis profesūros tebesilaikė nuosaikių pažiūrų. Kvantą magistrantūrai rengęs ir egzaminavęs profesorius J. Olearius paskaitose ir raštuose propagavo „aukso vidurį" tarp ortodoksų ir pietistų, suko jaunimą į mokslines Biblijos studijas, pagrįstas išsamiu lotynų, graikų, hebrajų kalbų pažinimu. (Jo sūnus G. Olearius Leipcigo universitete sukūrė visą filologinių Biblijos studijų mokyklą.) Kvantas įsitraukė į rekomenduojamą sritį. Jį ypač žavėjo jauno hebraistikos lektoriaus Ch. Wellicho biblinių tyrinėjimų užmojai. Pažino ir Ph. Spenerio žentą A. Rechenbergą, teigiamai, bet racionaliai vertinusį pietizmo judėjimą.

Leipcige Kvantas patyrė įvairiopų kultūrinių impulsų. Europos istoriją dėstęs profesorius J. Menckenas, leidinių serijos „Acta eruditorum" redaktorius, rėmėsi Pufendorfu ir savo kursą įvairino teisės, literatūros faktais. Etikos profesoriui Ch. Boerheriui, palaikiusiam ryšius su G. Leibnizu, P. Bayliu, J. Milliu, buvo artimos švietėjo laicisto (*l'homme galante*) savybės. Universitete jau keliolikti metai veikė garsus profesoriaus J. Schmidijaus seminaras (*Collegium oratorium*), pagrindinį dėmesį kreipęs į stilistiką. Kvantas kurį laiką buvo apsistojęs šio profesoriaus namuose ir labai vertino šeimininką. Mezgėsi Kvanto ryšiai su tenykščiu žinomu to meto vokiečių poetu bei dramaturgu Ch. Weise'u (1642–1708), kurio meninės išraiškos paprastumas šokiravo „perukuotuosius" skaitytojus. Apskritai *Mažasis Paryžius* (J. W. Goethe) labai praplėtė Kvanto akiratį, praturtino jo profesinę, filologinę žiniją.

[8] Rhesa, VIII.

[9] Plg. Gilde, 12–35.

[10] Borowski, 19; Nietzki, 125.

Iš Leipcigo Kvantas patraukė į Jeną. Čia plėtėsi jo naujos pažintys su universiteto įžymybėmis. Atsirado proga paklausyti garsaus istoriko ir teisės žinovo B. Struve's paskaitų iš Europos ir vokiečių kraštų istorijos, į kurią jis neįprastai įsiejo pačius naujausius laikus. Patirtoji mokykla vėliau pasireikš Kvanto polinkiu domėtis aptariamų kultūros reiškinių istorija. Darė įspūdį ir teologijos profesorius J. Buddeusas, didžiai išsilavinęs polemistas, netelpantis į konfesinių apribojimų rėmus. Teigiamai vertindamas ir J. Locko, H. Grotijaus idėjas, ir dvasinį pietistų entuziazmą, jis laikėsi principo, kad „tiesą reikia rūpestingai išrankioti iš visų sektų" („Ex omnibus sectis veritas sedulo est conquirenda")[11]. Šis priimtinų idėjų jungimo, arba *sinkretizmo*, principas giliai smigo į imlią Kvanto sąmonę. Jauną filologą labai pamėgo orientalistikos profesorius J. Danzas, kuris ne tik paskaitų metu, bet ir privačiai jam teikė žinių apie hebrajų kalbos dialektus. Paslaugus buvo ir J. Danzo pagalbininkas J. Rusas, mokėjęs chaldėjų, sirų, arabų, etiopų kalbas. Jis padėjo Kvantui pagal pirminius šaltinius išstudijuoti visą Senąjį Testamentą. Kvantas buvo apsistojęs jam dėmesingo prorektoriaus M. Förtscho namuose, kur gyveno dar du kiti „prūsai" studentai: būsimasis Donelaičio hebrajų kalbos dėstytojas Karaliaučiaus universitete J. Hahnas ir vėlesnis istorinio profilio leidinių rengėjas M. Lilienthalis (1686–1750). Su pastaruoju Kvantas artimai susidraugavo. Juodu jungė prūsiškosios politinės linkmės sukeltas entuziazmas, pasireiškęs svajonėmis atkurti savo gimtojo krašto istoriją. Lilienthalio liudijimu, jie „per naktis prasėdėdavo studijuodami"[12]. Bičiulio veikiamas Kvantas rengėsi parašyti Prūsijos bažnyčios istoriją, bet kitų pareigų našta neleido šio užmojo įvykdyti, nors istorinės medžiagos telkimas tapo jo viso gyvenimo pomėgiu.

Iš Jenos Kvantas kurį laiką su M. Lilienthaliu tęsė keliones. Apsistodamas po vieną kitą mėnesį, jis paviešėjo beveik visuose stambesniuose vokiečių miestuose bei universitetuose. Antraisiais kelionių metais (1709) užsuko į Olandiją, pagarsėjusią pilietine tolerancija. Kvantą domino asmeniniai kontaktai su įvairių pažiūrų atstovais, jų homiletinė metodika, konfesinės polemikos argumentacija; jis išsamiau domėjosi istorijos, Antikos, hebraistikos dalykais, senaisiais universitetų bibliotekų fondais. Keliautoją priimdavo ir suteikdavo žinių daugelis to meto garsenybių: Tiubingene krikščionybės teorijos ir praktikos derintojas J. Jägeris, ortodoksas J. Osianderis; Marburge hebraistai J. Hottingeris, J. Horchas; Gysene pietizmo veikėjas orientalistas J. Mayus; Hamburge chaldeistas J. Fabricius; Kylyje turtingos orientalistinės bibliotekos savininkas Th. Dassovius; Franekeryje R. Dekarto ir B. Spinozos interpretatorius R. Andala, į chiliazmą linkęs Biblijos komentuotojas C. Vitringa; Amsterdame ortodoksų ir pietistų vienpusiškumų kritikas J. fon Dippelis, svečio albume įrašęs „Viskas vienam" („Omnia in uno"), Biblijos tyrinėtojai istoriniu-filologiniu požiūriu arminijonai remonstrantai Ph. Limborchas ir J. Clericus; Roterdame hugenotų gynėjai P. Jurieu, J. Basnage; Leidene orientalistas C. Schaafas, dekartininkas S. fon Tilis, mistikas P. Poiret; Utrechte europinio masto arabistas H. Relandas ir kt. Jau šie gausūs asmeniniai kontaktai, neminint per juos įgytų žinių, rodo Kvantą buvus mąslaus proto, plačių dvasinių interesų žmogumi. Per keliones jis plėtojo ir savuosius poligloto gabumus: ištobulino anglų, prancūzų kalbų mokėjimą, pramoko italų, nyderlandų kalbų.

Grįžęs į gimtąjį Karaliaučių (1710), nusiaubtą ką tik Rytų Prūsiją ištikusio maro, Kvantas universitete gavo privataus docento vietą ir ėmė

[11] Gilde, 21.
[12] *Ten pat*, 23.

skaityti homiletikos, etikos kursus. Jo išsilavinimas, iškalba stebino profesūrą, tačiau nestigo ir žmogiškojo pavydo bei konkurencijos baimės. Tuo labiau kad jaunajam lektoriui po ketverių darbo metų specialiu Friedricho Wilhelmo I raštu buvo suteiktas profesoriaus statusas. Toks aktas prieštaravo universiteto nuostatams: kandidatas į titulą neturėjo daktaro laipsnio. Kvantui teko pratęsti kelionių etapą. Rostoko universitete jis dalyvavo disputuose ir, išlaikęs reikiamus egzaminus bei apgynęs tezes, gavo daktaro laipsnį (1715). Naudodamasis proga, Kvantas ir čia neapleido progų lavintis. Rostoke jis lankė „tobuliausio teologo" („consumatissimus theologus"), J. Fechto paskaitas, bendravo su sinkretizmo šalininku A. Krakewitzu; Hamburge naudojosi unikaliomis J. Fabricijaus, J. Wolfo (25 000 tomų) bibliotekomis; Halėje stebėjo pietizmo autoritetų A. Francke's, J. Lange's veiklos metodus; Berlyne susipažino su populiarausvokiečių giesmyno autoriumi J. Porstu, reformatų ir liuteronų vienytoju pagal G. Leibnizo idėjas D. Jablonskiu ir kt.

Šalia universiteto profesoriaus pareigų, kelerius metus (1714–1718) Kvantas dirbo bibliotekininku Karaliaučiaus Altštato viešojoje bibliotekoje. Jai vadovavo giminaitis (sesers vyras) H. Bartschas jaunesnysis, perdavęs daug savo tėvo knygų. Čia buvo galima naudotis turtingais hebraikos, įvairiakalbių Biblijų fondais[13]. Kad Kvantas mėgo filologinius tyrinėjimus, rodo jo keli studijiniai straipsniai biblinės hebrajų kalbos tematika, paskelbti olandų, italų filologiniuose leidiniuose. Vėliau jis įsitraukė į kitus veiklos barus ir mažiau terašė. Kvantui teko eiti Karaliaučiaus Liobenichto pastoriaus pareigas (1718–1721); po to jis buvo paskirtas vyriausiuoju rūmų, arba pilies, bažnyčios pamokslininku; vykdė konsistorijos patarėjo uždavinius; universitete vadovavo lietuvių kalbos seminarui (1723–1727; kurį laiką – ir lenkų); nuo ketvirtojo teologijos profesoriaus iškilo iki pirmojo (1732); kartkarčiais buvo renkamas rektoriumi (kadencijos trukdavo po semestrą). Pagaliau, Donelaičio įstojimo į universitetą metais (1736), Kvantas gavo aukščiausią – generalinio superintendento – postą, įpareigojantį prižiūrėti krašto pastoratą ir mokyklas.

Tarnybinę padėtį Kvantas panaudojo istoriografiniam darbui. Jis kreipėsi (1737) į parapijų klebonus prašydamas pateikti savo bažnyčių kronikas. Tokių kronikų gavo apie 150, bet jas apdoroti į vieningą visumą stigo laiko. Kai kurių bažnyčių archyvams žuvus (pvz., Klaipėdos per 1854 m. gaisrą), kronikinės žinios iš Kvanto archyvo tapo vienintelės. Surinkta medžiaga Kvantas naudojosi mechaniškiau. Pasirodė jo preliminarinis Rytų Prūsijos pastorių sąrašas (*Consignation der evangelischen Prediger in Preussen*, 1741), per 50 m. stažą turinčių pastorių aprašas (*Verzeichnis der Lehrer in Königreich Preussen, die das fünfzigste Jahr des Predigtamtes erreichet oder überschritten*, 1748; 2 papildytas leid. 1735; priedas 1768), kuriame pateikta žinių apie 84 asmenis. Kvantui priskiriamas ir anoniminis Karaliaučiaus pilies bažnyčios dvasininkų aprašas (*Verzeichnis derer, die bei der Königlichen Residenzkirche seit 1721 zum Predigtamt ordiniret und eingeführet worden*, 1757)[14]. Studentus ir vizitacijos metu periferijos pastorius Kvantas nuolat skatino domėtis savo parapijų istorija ir rinkti jai medžiagą. Pats rodė tokio darbo pavyzdį. Karaliaučiaus miesto archyve rankraščiais išliko 5 tomai Kvanto *Presbiteriologijos* – visų Rytų Prūsijos pastorių aprašų, kuriuos pagrįstai galima vadinti „neįkainojamos vertės lobiu"[15]. Istoriškai žiūrint,

[13] Diesch, 110.

[14] Pisanski, 595.

[15] Forstreuter, 525.

tai iš tikrųjų unikalus kultūrininko nuopelnas, atitikęs Apšvietos amžiaus dvasią. Kvanto faktografiniu palikimu naudojosi D. Arnoldt'as savo presbiteriologiniam darbui apie Rytų Prūsijos pastorius (1777); jo dalį papildęs paskelbė L. Borowskis (1794).

Nepalyginti plačiau negu rašto darbais Kvantas garsėjo pamokslais (pagal valdžios 1714 m. įsakymą jie turėjo trukti 1 val. – ne ilgiau ir ne trumpiau). Įgimtą iškalbos talentą papildė fiziniai Kvanto privalumai: aukštas ūgis, graži figūra, orūs judesiai, išraiškus, paslankus veidas, stiprus ir kartu labai moduliuotas balsas. Kvantas pamokslavo be užrašų, bet planingai ir nuosekliai, eiliniam žmogui suprantama, sklandžia, taisyklinga vokiečių kalba; ir taip įtaigiai, kad, jo klausiusio L. Borowskio liudijimu, žadino „tai virpulį, tai čia pat ašaras"[16]. Mieste nekantriai laukta kiekvieno Kvanto pamokslo, grobstyti studentų padaryti nuorašai, iš lūpų į lūpas kartoti ryškūs palyginimai, sparnuoti posakiai. Ir nors pietistai visaip stengėsi suniekinti šias „oracijas", G. Roggalis laiške A. Francke'i į Halę (1727) stebėjosi, kad Kvantas „pamokslais visus užbūrė"[17]. Išgirdęs jį kalbant Leipcige, J. Gottschedas parašė panegiriką, kurioje adresatą palygino su Rytų pranašais.

Tokia viešoji nuomonė labai palaikė Kvanto autoritetą valdžios viršūnėje. Jo pamokslais žavėjosi retsykiais į Karaliaučių užsukantis Friedrichas Wilhelmas I, nors apskritai „kareivių karalius" niekino profesorių mokytumą. Su tėvu lankęsis kronprincas Friedrichas laiške savo bičiuliui Ch. Jordanui (1739) rašė, kad nieko panašaus į tokius pamokslus Vokietijoje negirdėjęs. O Kvanto sveikinimo kalba, pasakyta Friedrichui II įžengiant į sostą (1740), jaunąjį monarchą, pasak iškilmių dalyvio Borowskio, „tiesiog apstulbino"[18]. Įspūdis liko visam gyvenimui. Kai Kvanto 70-mečio proga pietistai siūlė nebemokėti jam algos, nes šis nebepamokslaująs kaip privalu, t. y. kas antrą sekmadienį, ir vis rečiau skaitąs kursą universitete, švietėjiškai nusiteikęs valdovas pareiškė, jog jo girdėti jubiliato pamokslai „vieni verti viso gyvenimo algos" ir priskyrė Kvantui adjunktu Ch. Langhanseną, o po šio – D. Arnoldtą[19]. Tą patį įspūdį Friedrichas II minėjo pokalbyje su J. Gattschedu (1757) ir net savo straipsnyje „Apie vokiečių literatūrą" („De la littérature allemande", 1780).

Kvanto pamokslų sėkmę lėmė ne tik talentas, bet ir valia jiems rūpestingai rengtis, taip pat gilus homiletikos teorijos ir praktikos išmanymas. Kaip matyti iš archyvo, Kvantas sudarinėjo tematines rodykles iš naujausios anglų, prancūzų literatūros, alfabetiškus Biblijos posakių, Antikos ir liaudies sentencijų sąrašus („Loci communes sententiarum"), užsirašinėjo įspūdingesnius giesmių posmus, kuriais mėgo pradėti kalbą. Visa tai paįvairindavo pamokslus, ne skaitomus, o sakomus atmintinai. Pats praktikavo ir mokė studentus be paliovos gaivinti atmintį, kuri ilgainiui kietėjanti kaip neminkomas vaškas. Daug dėmesio skyrė darniai medžiagos kompozicijai. Vengė tradicinio dogmatiškumo ir mechaniško citavimo. Į konfesinę polemiką pamoksluose nesileido. Labai rūpinosi jų stiliumi (išlikusiuose konspektų rankraščiuose randama iki 3–4 tos pačios vietos redakcijų). Minčių reiškimo aiškumu ir paprastumu Kvantas lygiavosi į R. Agricolą, P. Melanchtoną. Pamokslų nespausdino, manydamas, kad be sakytojo jie neveiksmingi. Homiletikos teorijos požiūriu ypač įdomus rankraštyje likęs Kvanto referatas „Jura Jahova". Autorius čia pasisako už kuo laisviausią disponavimą Biblija („galimos dispozicijos beveik be skaičiaus"), rekomenduoja įvairiausias me-

[16] Cit. iš: Krause, 9.
[17] Wotschke, 1928, 109.
[18] Cit. iš: Krause, 9.
[19] Borowski, 14, 56–57.

džiagos pateikimo formas: sintetinę, analitinę, arbitrališką, schematišką, tipišką, paradoksišką, emblematišką... Kvantas siūlo pamoksluose nevengti pavyzdžių. Jie imtini ne tik „iš raštų ar disciplinų", bet ir „iš patirties", ir pateiktini „plačiai ir gyvai [...], su tikrumu [...], parodant dalyko priežastis", primenant, „kas iš to plaukia – gera ar bloga"[20]. Pavyzdžiai gretintini pagal panašumą ir kontrastą (Borowskio pastebėjimu, Kvantas pavyzdžių atvejais „dažnai ir ne visuomet subtiliai juokaudavo"[21]). Pamoksluose vengtina vardyti konkrečias personalijas, nes iš to gali kilti nemalonumų... Visa ši metodika gerokai praskleidžia Kvanto pamokslų žavesio paslaptį. Karaliaus reskriptu (1737) jam buvo pavesta sakyti ir pavyzdinius metodinius pamokslus pilies bažnyčioje teologijos diplomantams. Tokiomis progomis Kvantas juo labiau rodė, ką galima „išspausti" iš homiletikos mokslo ir meno. Per parapijų vizitacijas jo pamokslai taip pat buvo tiesioginės pamokos periferijos dvasininkams.

Nesunkiai įsivaizduojama, kaip tokio masto oratorius turėjo žavėti jauną Kristijoną Donelaitį, kuris, pasišovęs eiti tuo pačiu žmonių mokytojo keliu, godžiai stebėjo idealų pavyzdį sakykloje ir universitete. Būsimajam Tolminkiemio pastoriui, matyt, taip pat nestigo iškalbos dovanų, tačiau įspūdingasis profesorius jį bus iki sąmonės gelmių sugestijavęs kuo rūpestingiausiai rengtis pamokslams, siekti maksimalaus jų planingumo, aiškumo, įtaigumo. Šios „gyvosios homiletikos" poveikis niekuomet neišblėso, nes, kaip žinoma, Tolminkiemio bažnyčios vizitatorius S. Mülleris dar 1774 m. užfiksavo, kad senyvas Donelaitis „pamokslus sako vokiškai ir lietuviškai, pastaruosius [*kaip ir jo mokytojas vokiškuosius – L. G.*] su labai dideliu meistriškumu"[22]. Čia reikia pabrėžti, kad tatai reiškė nacionalinių kalbų kultivavimą, kuris dinastinio absoliutizmo sąlygomis rodė mokytojo ir mokinio progresyvumą.

Asociacijos mezgasi ne tik tarp Kvanto ir Donelaičio pamokslų, bet siekia ir pastarojo grožinę kūrybą. Šiuo atveju netiesiogiai pasitvirtina prielaida, kad lietuvių poetas savo kūrinius bus naudojęs pamokslams arba bent artimai su jais siejęs. Iš tikrųjų abi šias Tolminkiemio pastoriaus raiškos funkcijas jungia homiletikos, kokią praktikavo Kvantas, bruožai. Donelaičio pasakėčių siužetai, *Metų* veikėjų gyvenimo epizodai gali būti suprantami kaip „pavyzdžiai", kuriuos pateikiant atsižvelgiama ir į dialektinio pritaikymo reikalavimą. Lietuvių poeto kūrinių veikėjai nėra konkrečios personalijos; to nepatarė ir Kvantas. *Metuose* santykiai tarp gamtos ir žmogaus, tarp socialinių sluoksnių interesų, tarp skirtingų sąlygų suformuotos žmogaus psichikos perauga į poliariškus kontrastus. Donelaitiškąją hiperbolizaciją nesunku sieti su kalbėjimu paradoksais. Maksimaliai išpildomi raiškumo, gyvumo, tikrumo kriterijai. Visa tai kai kuriuos tyrinėtojus ir sugundo laikyti *Metus* moralizuojančiu pamokslu[23] ar „pačiu patraukliausiu pamokslu Vakarų raštuose"[24]. Žinoma, pirmiausia reikėtų kalbėti apie Donelaitį kaip rašytoją, kurio meninę vertę nulemia poetinės plastikos jėga, tačiau ir oratorika yra menas, todėl skvarbi Kvanto įtaiga būsimojo poeto sąmonei taip pat neišleistina iš akių.

Atodaira gimtajai kalbai suartino J. Kvantą su Vokiečių draugija. Ją Karaliaučiaus universitete įsteigė (1741) retorikos magistras C. Flöttwelis iš dar Donelaičiui studijuojant veikusio „našlaitės" kalbos puoselėtojų būrelio. Draugija, į kurią prielankiai žiūrėjo Friedrichas II, ga-

[20] Gilde, 85, 87–88.
[21] Borowski, 25.
[22] Donelaitis, 572; Tetzner, 1914, 186.
[23] Ciplijauskaitė, 107.
[24] Valiukėnaitė, 25.

vo (1743) Karališkosios vardą ir sutelkė nemaža šviesuolių. Vienas jos iniciatorių buvo Leipcigo universiteto poezijos ir filosofijos profesorius, švietėjiškų Ch. Wolffo idėjų šalininkas J. Gottschedas (1700–1766). Per bičiulį C. Flottwellį jis palaikė korespondencinius ryšius su savo buvusiu mokytoju Karaliaučiuje Kvantu. Juodu ypač artino retorikos vertinimas: abu sekė Antikos oratorių pavyzdžiais, iškalbos meną laikė ir mokytumo, ir gyvenimo patirties viršūne, parankiausia sfera gimtajai kalbai puoselėti. J. Gottschedo norminamą vokiečių literatūrinę kalbą Kvantas uoliai taikė pamokslams ir raštams. Tarpusavio ryšiai suintensyvėjo Kvantui tapus Friedricho II rekomenduotu draugijos prezidentu (1743–1756). J. Gottschedas siuntinėjo savo filologinius straipsnius „brangiajam mūsų globėjui", o šis informavo apie sumanymus leisti draugijos pranešimų rinkinius[25]. Pirmajame tokių rinkinių pasirodė Kvanto rūpesčiu sudarytos vokiečių kalbos rašybos taisyklės. Vadovas jaunesniuosius draugijos narius skatino kultivuoti vokiečių kalbos stilių per prancūzų oratorių vertimus. Buvo išverstas J. Bossuetas; E. Fléchierio laidotuvių oracijos (1749) susilaukė trijų leidimų. Kvanto iniciatyva draugija iš pradžių užsimojo sukurti net vokiečių kalbos žodyną, bet jai teko apsiriboti prūsų provincializmais (*Idioticon Prussicum*). Rodydamas pavyzdį, Kvantas pats ėmėsi rinkti atitinkamą medžiagą. Nors panašų žodynėlį išleido poezijos profesorius J. Bockas (1759), tačiau draugijos užmojį tęsė vėlesnis jos pirmininkas J. Lindneris, o ilgainiui įvykdė G. Hennigas (*Preussisches Wörterbuch*, 1785). Jis, kaip nurodė knygos pratarmėje, pasinaudojo Kvanto surinkta medžiaga, orientuota į prūsiškąją gyvosios ir istorinės leksikos bei frazeologijos specifiką.

[25] Krause, 174.

Veikla mokslinėje draugijoje skatino bibliofilinius Kvanto polinkius. Sekdamas tėvo pavyzdžiu, jis nuolat turtino asmeninę biblioteką. Ji išaugo iki 8000 tomų ir tapo viena iš didžiausių privačių bibliotekų ano meto Rytų Prūsijoje. Šalia antikinių bei Rytų autorių joje glaudėsi teologijos, filosofijos veikalai vokiečių, anglų, prancūzų, olandų kalbomis. Naujomis knygomis Kvantą aprūpindavo jo studijų bičiulis klaipėdiškis D. Vilkas (1685–1745), poliglotas, Anglijoje Wilkinso pavarde tapęs Lambeto rūmų bibliotekininku (1715), Menų akademijos nariu (1719), vėliau Safolko anglikonų archidiakonu[26]. Kvantas, be to, telkė įvairius atspaudus, įrištus savo pamokslų, skirtų laidotuvėms ir kitoms progoms, konspektus, tuo demonstruodamas archyvininko nuovoką. Jo biblioteka rodė šeimininko dvasinių interesų platumą bei įvairovę.

Filologiniai polinkiai, praktiniai krašto bažnyčių ir mokyklų reikalai vertė Kvantą neišleisti iš akiračio lietuvių ir lenkų kalbų. Yra žinoma, kad jis pramoko abiejų (lietuvių, L. Borowskio žodžiais, „net visai gerai")[27]. Turint galvoje Kvanto veiklos sritis ir poliglotinius sugebėjimus, šiomis žiniomis netenka abejoti.

Prigimtis ir oficialūs įpareigojimai neleido Kvantui užsidaryti intelektualiniame pasaulyje. Jo laukė visuomeninės veiklos barai, kur galiojo kiti – politinės konjunktūros – kriterijai, mažai ką bendra turėję su išsimokslinimu bei pažiūrų platumu. Čia lėmė idėjinė Friedricho Wilhelmo I pozicija. Nors monarchas nepritarė reformatų išankstinio nulemtumo (predestinacijos) dogmai, galinčiai, jo nuomone, pateisinti rekrūtų bėgimą iš armijos, tačiau laikė save evangelikų tikėjimo atrama ir nuolat rūpinosi pavaldinių religingumu. „Jeigu mano atkuria-

[26] Borowski, 18; Nietzki, 133.

[27] Borowski, 18. Plg. Gilde, 96; Ostermeyer, 80; Ostermejeris, 342.

mame krašte nebūtų krikščionių, – rašė (1722), – viskas veltui."[28] Pietizmo judėjimą Friedrichas Wilhelmas I palaikė kaip patogų įrankį liaudies masėms krikščioninti ir stiprinti jų paklusnumą valdžiai. Jausdami sosto užnugarį, Halės pietistai karštai ėmėsi „atgimdyti" Rytų Prūsiją. Jie vis labiau tvirtinosi Karaliaučiuje. T. Gehro pradinę mokyklą, karaliaus vainikavimosi proga paverstą vidurine (Fridricho kolegija), flensburgietis inspektorius H. Lysius (1701–1721) pavertė pietizmo židiniu. Naująjį auklėjimą toliau plėtojo iš Magdeburgo atkeltas A. Wolffas (1721–1727). Abu jie dirbo ir universiteto profesoriais, bet čia didesnio kovingumo nedrįso rodyti. Vis dėlto aplinkybės klostėsi taip, kad orusis Kvantas nejučiomis brido į konfliktą su pietizmo apaštalais. Šis konfliktas išryškina jo visuomeninę poziciją.

Literatūrologijoje įprasta Kvantą laikyti Karaliaučiaus universiteto senosios – ortodoksų – stovyklos „galva". Iš tikrųjų jo vaidmuo darėsi itin sudėtingas ir prieštaringas. „Kristaus kareivių" ugdytojo A. Francke's teigimu iš Halės į Karaliaučiaus universitetą teologijos profesoriumi buvo atsiųstas (1724) dar vienas jaunas veikėjas – vietinės kilmės, bet mokslinęsis pietizmo centre G. Rogallis (1701–1731). Palaikomas A. Wolffo, jis inicijavo atkaklią kovą su „senosios rutinos" šalininkais. Profesūra diferencijavosi: nepatenkintieji G. Rogalliu mėgino burtis apie autoritetingąjį Kvantą. Šis asmeniškai nesileido į polemiką, įsiliepsnojančią žodžiu ir raštu, tačiau situaciją komplikavo besiskverbiantys Apšvietos reiškiniai, su kuriais kovodami „rogalininkai" žvalgėsi ortodoksų paspirties. Antai fizikos profesorius Ch. Fischeris pasiūlė švietėjiškos universiteto reformos projektą (1725). Pietistai sukilo. G. Rogallis aliarmavo A. Francke'i, kad reformatorius skelbiąs dogmas esant juokingas, teologijos sąvokas neaiškias, Bibliją siūląs interpretuoti filosofine prasme ir pan. A. Francke viską perdavinėjo karaliui. Kvantas, Berlyno sprendimu, tapo vienu iš taikinančiosios komisijos narių. Pasiekti kompromiso nepavyko. Ch. Fischeris buvo ištremtas iš Karaliaučiaus (kaip netrukus ir racionalistas filosofas Ch. Wolffas iš Halės), ir jo projektas palaidotas. Taip realizavosi oficialusis monarchijos lozungas: „Nesamprotauti, paklusti įsakams!" („Nicht raisoniren, Ordre pariren!"). Universitetą pareikalauta (1726) pertvarkyti pagal Halės modelį. H. Lysijui įsakyta parengti atitinkamą planą. Kvantas pasipriešino, bet jo balsą nusvėrė G. Rogallio šalininkai, nusiuntę Berlynui savąjį reformų projektą. Pasirodė įsakas (1727), kad ir kandidatai į pastorius, ir jau einantys šias pareigas privalo egzaminuotis pas G. Rogallį ir A. Wolffą, jiems raštu pateikti išpažintį dėl santykio su pietizmu ir iš jų gauti leidimą (*testimonium*) užimti vakuojančias vietas ar turimose tęsti darbą. Kvantas neteko prerogatyvos išdavinėti tokius leidimus. Tais pačiais metais ir į jo, kaip lietuvių kalbos seminaro vadovo, vietą buvo paskirtas A. Wolffas.

Tikrieji Berlyno direktyvų motyvai aiškėja iš Friedricho Wilhelmo I laiškų A. Francke'i (1727. V. 2 ir 26), kur monarchas nurodo „ateityje į [Rytų] Prūsiją ir pastoriais, ir profesoriais siųsti žmones ne prūsų kilmės, bet iš maniškių [Brandenburgo] provincijų bei kraštų", ir pažada, kad „pas jus studijavusius prūsus aš įdarbinsiu saviškėse provincijose"[29]. Taigi Kvanto „provincinis eksliuzyvizmas" nesiderino su berlyniške tautybių maišymo strategija. Nesiderino ir su akademinio jaunimo „uosle". Karaliaučiaus universiteto studentai teologai, matydami perspektyvą gauti pastorių vietas tik su pietistų „testimonium", traukėsi nuo „ortodoksiškosios" profesūros ir gravita-

[28] Cit. iš: Terveen, 93.

[29] Cit. iš: Keil, 127.

vo į pietistiškąją, tikėdamiesi, kad ši juos atitinkamai parengs lemiamam egzaminui ar lengviau „praleis". Kvantas, kurio paskaitos iki tol buvo laikomos įdomiausiomis ir gausiai lankomos, matė prarandąs autoritetą tarp studentų.

Vieną iš pagrindinių reformacijos principų M. Lutheris nusakė taip: „Per kalbų tarpininkavimą ji [evangelija] atėjo, per jas klestėjo, ir per tai ją reikia tvirtai išlaikyti"[30]. Šis principas giliai įaugo ir į Kvanto sąmonę. M. Lutheriu idėjiškai rėmėsi ir pietistai, stengęsi pamokslauti žmonių gimtąja kalba. Kitaip klostėsi gyvenimo praktika. Pietizmas į Rytų Prūsiją skverbėsi iš Brandenburgo Halės. Diplomatiškai skųstasi vietinių tautybių kandidatų į naujojo tipo pastorius stoka. Tenkindamas šiuos skundus, Friedrichas Wilhelmas I įsakė specialiuose seminaruose prie Halės ir Karaliaučiaus universitetų mokyti teologus lietuvių ir lenkų kalbų. Nors oficialiai juose buvo sudaromos sąlygos šių tautybių studentams (Karaliaučiuje lietuviams ir lenkams skiriama po aštuonias stipendijas), tačiau dėl tariamos kandidatų stokos seminarais daugiausia naudojosi vokiečiai. Valdžios potvarkyje (1718) net buvo pabrėžta vokiečių studentų, „sutinkančių pramokti lietuvių kalbos", prioritetinės teisės į stipendijas bei išlaikymą alumnate[31]. Tokie pretendentai, šiek tiek graibstą lietuviškai, Berlyno buvo siunčiami į Mažąją Lietuvą pastoriauti. Jų darbo lygis ir efektyvumas kėlė vietinės šviesuomenės apmaudą.

Tokia padėtis netenkino ir Kvanto. Kai Berlynas pasiūlė (1724) tris kandidatus iš Halės į pastorius Mažojoje Lietuvoje, Karaliaučiaus konsistorija, padedama jos patarėjo, aiškino, kad šiame krašte nesą parapijų, kuriose būtų kalbama tik vokiškai, kad ankščiau atsiųstieji dvasininkai, dirbę kelerius metus, neįgijo vietos gyventojų, „net per jautrių savo kalbai", pasitikėjimo, kad Karaliaučiaus lietuvių kalbos seminare rengiami trisdešimt trys vietinės kilmės studentai būsią naudingesni negu tie, kurie „nei kilę iš lietuvių, nei moka šios kalbos"[32]. Pasiaiškinimas buvo remiamas ką tik pasirodžiusiais nuostatais (1723) dėl pirmenybės į pastorių vietas teisių. Į šiuos pagrįstus argumentus ne tik nebuvo atsižvelgta, bet netrukus (1725) pareikalauta, kad mažiausiai trečdalis naujai į kraštą skiriamų dvasininkų būtų iš Halės, o vėliau (1728) įsakyta ir karaliaučiškiams pratęsti studijas ten pradėjusiame veikti lietuvių kalbos seminare. Kvantas dėl viso to apmaudavo. G. Rogallio žodžiais laiške G. Francke'i (1730; A. Francke's sūnui, priėmusiam 1727 m. mirusio tėvo pareigas), jo idėjinis varžovas tiesiog negalįs žiūrėti, kai lietuviškos parapijos apsėstos „veidmainių", kurie „tik dėl duonos braunasi į jų nesuprantančius žmones"[33]. Adresatas tatai aiškino Karaliaučiaus ortodoksų noru panaikinti Halės lietuvių kalbos seminarą.

Kvantui rūpėjo ne Halės, o gimtojo krašto reikalai. Vadovavimo savajam seminarui metais jis stengėsi įtraukti kiek galima daugiau vietinių studentų, atkalbinėjo jaunimą vykti studijų į Halę. Dėl to G. Rogallis laiške A. Francke'i (1727) jį vadino „bailiu ir klastingu žmogumi", kuris pasiekiąs, kad „joks lietuvis mumis nebepasitiki", ir mokąs taip atkalbinėti nuo vykimo į Halę, jog „nieko neįrodysi". Kartu tas pats adresatas kitame laiške (1728) laikė nenormalia padėtį, kad „didžiausioje Kaukėnų parapijoje" tesąs vienas pastorius ir kad jai tiktų „mūsiškių Biermannas, *kuris lietuviškai baigtų prasilamdyti* bedirbdamas"[34]. Kvanto seminarą H. Lysius ir G. Rogallis laiškuose į Halę pie-

[30] Cit. iš: Šmitas (Schmidt), 163.
[31] Arnoldt, 133–134.
[32] Terveen, 118–119.
[33] Wotschke, 1930, 143, 146.
[34] *Ten pat*, 102, 122.

šė taip (nėra jokios drausmės, ne tiek kalbos mokomasi, kiek rūkoma, geriama, net prieinama prie dvikovų), kad jo vadovas buvo atstatydintas. A. Wolffas rašte karaliui (1730) džiūgavo, esą Albertinoje jau veltui nebešvaistomas laikas...

Įtampa Karaliaučiaus universitete užtruko. Kvantas, kiek leido jo turimos teisės ir galia, toliau darė viską, kad Rytų Prūsijoje dirbtų vietinės kilmės, gerai mokantys čionykščių tautybių kalbas pastoriai. G. Rogallis dėl to nuolat skundėsi G. Francke'i, o šis, tėvo pavyzdžiu, nuolat atitinkamai informavo Friedrichą Wilhelmą I. Monarchas per vizitą Karaliaučiuje (1731) mėgino sutaikyti abu pagrindinius ginčininkus, vadindamas jų kivirčą „kvailių pokštais" („Narrenpossen"). Kvantas pageidavo leidimo dalyvauti teikiant būsimiems pastoriams liudijimus. Į pageidavimą nebuvo atsižvelgta, ir jo santykiai su G. Rogalliu nepasikeitė.

Rivalizacija atslūgo ugningajam G. Rogalliui anksti išsekus ir mirus (1733). Jį pakeitė kitas Halės statytinis, iš Noišteteno kilęs F. Schultzas (1692–1763). Tai buvo kur kas nuosaikesnio temperamento ir platesnių pažiūrų veikėjas. Atrodė, kad jame pietistinis maldingumas jungiasi su Ch. Wolffo racionalizmo elementais. Didžiausią F. Schultzo energijos dalį absorbavo konkretūs švietimo reikalai. Nors Kvantas po jo įvesdinimo į Altštato pastorius pamoksle griežtai kritikavo pietistus, tačiau asmeniški abiejų teologų santykiai buvo minimaliai korektiški.

Tuo tarpu pietizmo protegavimas „iš viršaus" tęsėsi. Mirus A. Wolffui (1731), F. Schultzas buvo paskirtas lietuvių ir lenkų kalbų seminarų vadovu ir pastorių egzaminavimo komisijos nariu, patvirtintas universiteto teologijos fakulteto profesoriumi (vėl senatui protestuojant dėl nuostatų nepaisymo), tapo konsistorijos patarėju. Gavęs teises ir galią, jis ramiai, bet atkakliai ir metodiškai vykdė pietizmo įtvirtinimo Rytų Prūsijoje misiją. Tatai matyti iš F. Schultzo pastovaus susirašinėjimo su G. Francke. Halė buvo informuojama apie pietistinės krypties vargšų mokyklų Karaliaučiuje plėtrą (1734 m. jų čia jau buvo devynios). Tuo patenkintas Berlynas pasiūlė F. Schultzui (1737) organizuoti universitete mokytojų rengimo seminarą (*Schulmeisterseminar*), tačiau šios idėjos jam nepavyko įgyvendinti. Nelengvai sekėsi ir su vietinių kalbų seminarais. G. Rogalliui mirus, H. Lysijaus sūnus Johannas, teologijos ir Rytų kalbų profesorius, tolstantis nuo tėvo proteguoto pietizmo, rimtai susirūpino Halės lietuvių ir lenkų kalbų seminarų bazę bei resursus perkelti į Karaliaučiaus universitetą. F. Shultzą tenkino esamoji padėtis, nes, jo žodžiais, „kai vieni bus sutriuškinti, kiti išliks"[35]. Pietistų stovykla svarbiausiu įkvėpėju likviduoti Halės seminarus laikė Kvantą. F. Schultzas, kaip ir G. Rogallis, nevengė G. Francke'i piešti J. Kvanto aplaidumo, paskaitų, konsistorijos posėdžių praleidinėjimo ir pan.; nuteikė ministrą fon Kunheimą prieš savąjį priešininką. Tai buvo duoklė pietisto skrupulams.

Konfliktiška išliko ir pastorių skyrimo praktika. Remdamasis centrinės valdžios nusistatymu, F. Schultzas verbavo kandidatus teologijos studijoms į Halę, siūlė tenykščiams auklėtiniams vokiečiams pretenduoti į pastorių vietas Rytų Prūsijoje. Tokios veiklos rezultatai buvo akivaizdūs. G. Francke's paprašytas (1734) suteikti žinių apie dvasininkus, kurie „nuo 1729 m. iš Halės atvyko į Lietuvą", D. Arnoldt'as su trumpomis pastabomis išvardijo dešimt asmenų, tarp jų Labguvos diakoną Wolffą, „kenčiantį nuo savo kolegų daug nemalonaus ir priešiška", Klaipėdos Ebentheuerį, „ištikimą, bet stokojantį nuovokos ir išsilavinimo" („iudicium et studiis"), Tilžės Schwarzą, „parapijos apmaudui skęstantį prabangoje"[36]. Proteguodamas to-

[35] *Ten pat*, 11.
[36] *Ten pat*, 91.

kius veikėjus, F. Shultzas atitinkamai žiūrėjo ir į būtinybę jiems mokėti vietos žmonių kalbas. Antai, pranešęs G. Francke'i apie Ragainės dekano Hoppės mirtį (1734), pridūrė, kad šis „nė žodžio nemokėjo lietuviškai", bet tatai „dekanui ir neprivalu"[37]. O Kvantas elgėsi priešingai. Pavyzdžiui, F. Schultzo teigimu, jis „per valdžią pasiekė", kad kandidatai į lenkiškąsias krašto parapijas „gautų čionykščio lenkų pastoriaus liudijimą apie tos kalbos mokėjimą, nors tai visiškai neįprasta ir nebūtina"[38]. Kvantą skaudino ir Halėje auklėtų pietistų abejingumas teoriniam dvasininkų lavinimui. Kad tokio abejingumo objektyviai būta, patvirtina D. Arnoldt'o evoliucija. Halės dvasios šalininkas, laiške G. Francke'i (1737) pakartojęs savo kritiką („dauguma iš Halės atvykstančių studijozų [...] teologijos tezėse yra nepaprastai silpni"[39]), išsėmė adresato kantrybę: korespondavimas tapo oficialus, o adresantas nutolo nuo pietizmo.

Kvantui buvo nepriimtinas F. Shultzo požiūris į kitaip manančiuosius. Kai G. Francke nusiskundė (1735), kad pamoksluose imama neleistinai filosofuoti, F. Shultzas džiaugėsi tokių atvejų retumu savo krašte; atsiradęs vienas toks „nevidonas (Bösewicht), J. Kvanto šalininkas", bet jam buvę uždrausta pamokslauti. Beje, tai buvo J. Strimesius, dėl kurio F. Shultzas tais pačiais metais laiške savo adresatui džiūgavo, jog „piktavalis profesorius" pagaliau sužlugdytas ir jo poleminiai raštai (*Schmähschriften*) viešai sudeginti. G. Rogallio pavyzdžiu, F. Schultzas laiške G. Francke'i (1734) smerkė profesorių Th. Burchhardtą, kurio „šlykštūs šmeižtai" buvę nukreipti į adresato tėvą, A. Wolffą ir kitus pietistus. Teko ir C. Flottwelliui, charakterizuotam (1733, 1735) kaip „bedievis", „niekam tikęs", „atviras visko, kas gera, išjuokėjas". Vis dėlto F. Schultzo nuosaikumą rodo tai, kad jis nepritarė ir J. Lange's atkirčio (*Widerlegung*) pietistų kritikams raštui, nuo kurio esą „tik blogiau"[40].

Praktinėje veikloje F. Schultzas rodė kuklumo, meilės darbui pavyzdį, bet neišvengė perdėto rigorizmo: universitete ėmėsi įgyvendinti monotonišką religinį režimą, geležinę drausmę, kultūrinių bei buitinių pramogų boikotą. Pradinis studentų susižavėjimas naujuoju pietistų autoritetu pamažu keitėsi į atnaujinamą pagarbą Kvantui. Pagaliau pietistinis „nūdas" („Müdling") akademiniam jaunimui taip įkyrėjo, kad prieita net prie gatvių eitynių ir fizinių ekscesų[41]. Kvantą įtarta studentų kurstytumu protestuoti. Matyt, taip buvo jaunimo suvokiami jo pamokslai, kuriuos D. Arnoldt'as laiške G. Francke'i (1735) vadino „tokiais jaudinančiais, kad žmonės beveik kurstomi maištauti"[42]. Visuomeninė atmosfera kaito.

Gavęs atostogų, Kvantas, lydimas C. Flottwellio, išvyko pailsėti į Karlsbadą (1736). Keliaudami per Leipcigą, abu apsistojo pas J. Gottschedą. Sprendžiant iš vėlesnio susirašinėjimo, tai buvo labai maloni viešnagė. J. Gottschedo ta proga sukurtoje panegirikoje Kvantas raginamas nepasiduoti pietistų „troškimui valdyti, šykštumui ir klastai", reiškiama viltis, kad tiesa nugalės. Šį susitikimą F. Gause įtikinamai sieja su J. Gottschedo žmonos, rašytojos L. Gottsched, komedija *Šventeiviškumo spielčiai* (*Die Pietisterei im Fischbeinrocke*, 1736), kurios veiksmas vyksta Karaliaučiaus Fridricho kolegijoje (joje rektoriumi dirbo F. Schultzas). Netrukus komediją, veikiausiai ne be Kvanto ži-

[37] *Ten pat*, 30.
[38] *Ten pat*, 14.
[39] *Ten pat*, 101.
[40] *Ten pat*, 23, 34, 39, 41.
[41] F. Schultzas laiške G. Francke'i skundėsi: „Jau kelinta savaitė aš vos galiu saugiai išeiti į gatvę, o vakare iš viso neįmanoma"; *ten pat*, 33.
[42] *Ten pat*, 99.

nios, pabandyta viešai suvaidinti pačiame Karaliaučiuje. Spektaklis buvo apšauktas „gėdingu, skandalingu paskviliu" ir, Berlyno sprendimu, griežtai uždraustas[43]. Suprantama, šešėlis turėjo kristi Gottschedų šeimos bičiuliams.

Kelionės metu Kvantą Berlyne keletui dienų sulaikė karalius. Monarchas ne tik klausėsi jo pamokslų, bet ir aiškinosi santykius su F. Schultzu bei padėtį Karaliaučiaus universitete. Bandyta rasti kompromisą. Abiem varžovams buvo pavesta krašto bažnyčių ir mokyklų priežiūra, nors praktiškai čia ir toliau dominavo F. Schultzas. Pastarojo vieno turėta (po A. Wolffo mirties) teisė teikti „ištikimybės liudijimus" perduota visam Teologijos fakultetui. Pamalonintas ir pats Kvantas: jis gavo generalinio superintendento titulą. O svarbiausia – tais pačiais metais atšauktas reikalavimas Karaliaučiaus universiteto studentams privalomai pratęsti teologijos studijas Halėje. Tokios sutaikomosios politikos Berlynas laikėsi ir vėliau. Friedrichas Wilhelmas I, pakeliui į Mažąją Lietuvą apsistojęs Karaliaučiuje (1739), vėl tardė Kvantą ir F. Schultzą. Pagal pastarojo referavimą G. Francke'i, Kvantas buvo apkaltintas „nenoru įsileisti į valsčius kitų teisingų žmonių" ir įspėtas žiūrėti į šį dalyką „visu rimtumu". „Lietuvių vaikai turėtų mokytis vokiškai", – pabrėžęs karalius. Kartu buvo konstatuota Kvantą „nieko grubaus" nepadarius, kad jį būtų galima „atstatyti". „Noriu tikėtis, jog jis pasikeis", – padaręs išvadą monarchas[44].

Įkvėpti politinio valdžios laviravimo ir nemažų laimėjimų, Kvanto šalininkai toliau spaudė pietistus. Donelaičiui baigiant studijas (1740), septyni universiteto profesoriai raštu (po juo buvo ir Kvanto parašas) vėl skundėsi lantago posėdžiuose dalyvavusiam Friedrichui II. Šiuo atveju naudotasi proga, kad monarcho sostą perima tikybinio fanatizmo priešininkas, galintis užkirsti kelią Halės hegemonijai. Kvantas pasakė puikią sveikinimo kalbą. F. Schultzas ta proga guodėsi G. Francke'i, kad pietistai, kurių į svarstymus neįsileista, buvę kaltinami kitų pažiūrų atstovų persekiojimu (F. Schultzas neva net vaikščiojąs po namus ir atiminėjąs kortas) ir karalius juos išvadinęs „šventeivomis" („Mucker")[45]. Ir nors monarchas, remdamasis tėvo dekretais, nusprendė, jog „privalu laikytis senosios tvarkos", vis dėlto šį kartą pietizmo priešininkai smarkiai laimėjo: Halės lietuvių kalbos seminaras netrukus liovėsi veikęs, pastorių atvykėlių konkurencija nebegręsė.

Spaudimas F. Schultzui tęsėsi. G. Francke buvo jo informuotas (1742), kad „visa valdžia" nusiuntė karaliui „siaubingą raštą", kuriame sakoma, jog Karaliaučiaus universitete maldingumu kliudoma studijoms, į kraštą braunasi ignorantai, o „sumanūs žmonės" turi ieškotis vietos kitur. Skundas, kurį pasirašę „keturi ministrai", buvęs nukreiptas prieš vieną iš jų, pietistų užtarėją fon Kunheimą, ir prieš patį F. Schultzą. Pastarasis ta proga džiaugėsi, kad Kvantas atsisakąs persikelti į Berlyną, nes iš ten jis „padarytų daugiau bloga" negu likdamas vietoje. Adresantui teikė vilčių ir tai, jog Friedrichas II grėsmingąjį skundą pavedė ištirti fon Konheimui[46]. Taigi monarchas tik pajuokavo. Juridinės kovos blėso, tačiau idėjiniai ginčai vyko kaip vykę, dažnai peraugdami į asmeninių ambicijų sankirtas.

Kvantas, žvelgdamas iš europinės perspektyvos, matė abiejų pusių siaurumus. Jo nebaidė laiko aktualija – pažiūrų sinkretiškumas, anuo metu būdingas aukščiausio intelektualinio lygio šviesuoliams. Pagal Anglijos, Prancūzijos deistų – A. Collinso, M. Tindalio, W. Morga-

[43] Gause, 109.
[44] Wotschke, 1930, 56–57.
[45] *Ten pat*, 61.
[46] *Ten pat*, 78–79.

no ir kt. – raštus, Kvantas, užuot tuščiai polemizavęs, su visa filologine erudicija gilinosi į Biblijos egzegezę, siekdamas koreguoti paviršutiniškas įvairių sąvokų ar terminų interpretacijas, aiškino archeologinius biblinių realijų aspektus. Naudojosi ir Viduramžių Bažnyčios tėvų Tertulijono, Origeno, Clemenso, taip pat Aristotelio, Platono, žydų kabalistų Maimonido, Abarbanelio, Gersono raštais. Tarp rankraščių išliko jo du stambūs sąsiuviniai „Apie Maimonido traktatus" („Über die Traktate des Maimonides"). Filologinė Kvanto argumentacija, palyginti su vėlesniais tyrinėjimais, pasenno, tačiau tuo metu tai buvo mokslinio etoso apraiška. Pats autorius į šios srities darbus, kuriuose nevengė ir pakilių emocinių digresijų, žiūrėjo kaip į pasirengimą išsamiam Biblijos komentarui – dar niekieno nerealizuotam užmojui.

Praktinėje veikloje Kvantas demonstravo toleranciją. Nesmerkė savo bendradarbių profesorių M. Knutzeno, G. Rasto, pritarusių švietėjiško racionalizmo, „natūraliosios religijos" idėjoms. Universiteto dėstytojas teologas Ch. Baumgartenas, kritiško traktato *Apie stebuklus* (*De mirabilis*, 1721) autorius, kaip rašė R. Rogallis laiške A. Francke'i (1724), „pamokslavo J. Kvanto akivaizdoje ir visur rėmėsi Ch. Wolffo tezėmis". Kvantas ne tik nekritikavo homiletikos bei poezijos profesoriaus Th. Burhardt'o, kuris, G. Rogallio požiūriu, buvo „didžiausias tiesos niekintojas", į studentų sąmones pūtęs „daug vėjo ir tuštybės", bet, priešingai, siuntė klausytojus į jo paskaitas[47]. Ypač pažymėtina Kvanto laikysena Ch. Fischerio atžvilgiu. Ji pasiliko nuosekli nuo pat jau minėto bandymo švietėjiškai reformuoti universitetą iki tremtinio grįžimo į Karaliaučių. Čia, be būtinos universiteto cenzūros, pasirodė anoniminė Ch. Fischerio knyga *Protingos mintys* (*Vernünftige Gedanken*, 1743), turinti aiškių racionalistinio panteizmo elementų. Pietistai, su F. Shultzu priešakyje, sukėlė protestų audrą. Knyga valdžios buvo uždrausta, universiteto senatui įsakyta išaiškinti ir sukritikuoti autorių. Šiuo atveju Kvantas irgi laikėsi nuošalyje, taip padėdamas priešiškumui greičiau atslūgti. Kita vertus, Kvantui ne viskas buvo atmestina ir pietistų tikybinėje praktikoje. Antai jam turėjo patikti šių diegiamos giesmės, pagrįstos lietuvių liaudies melodijomis. Kitaip Gumbinės pastorius E. Wolffas pranešime generaliniam superintendentui (1750.VII.18)[48] nebūtų reiškęs susižavėjimo tokių giesmių giedojimu. Taigi Kvanto toleranciją galima laikyti tiesiogiai proporcinga jo pažiūrų sinkretiškumui.

Per savo mokslinimosi Karaliaučiuje dešimtmetį Donelaitis gerai pažino ne tik patį Kvantą, bet ir abiejų rivalizuojančių stovyklų idėjinius principus ir praktinės veiklos pobūdį bei metodus. Jis nepalinko nei į vienos, nei į kitos pusės fanatizmą. Didelę įtaką čia bus turėjęs Kvanto autoritetas, jo pažiūros ir elgesys. Kaip mokytoją, taip ir mokinį kur kas labiau traukė ne karštuolių ginčai, o kuo gilesnis išsilavinimas, kuo nuodugnesnis pasirengimas būsimai šviečiamajai veiklai. Kvanto asmeninis pavyzdys rodė jaunuoliui kelią ne į lėkštus idėjinių kraštutinumų pašalius, o į juos pranokstančios sintezės išmintį.

Kvantas nuoširdžiai mylėjo savo gimtąjį kraštą ir jo žmones. Kai jį „apšviestasis monarchas" Friedrichas II kvietė persikelti į Berlyną (1741), siūlydamas geras gyvenimo sąlygas, bendravimo su Voltaire'u, Ch. Wolffu perspektyvas, kviečiamasis išsiprašė likti savajame Karaliaučiuje, motyvuodamas, pasak F. Schultzo, atminties ir regos nusilpimu. Pietistų spaudimo metais Kvantas didelę savo energijos dalį sky-

[47] Wotschke, 1928, 15, 52. Taip pat žr. Borrmann, 98.

[48] Žr. Bertuleit, 89.

rė provincijos švietimo reikalams. Šioje srityje jis atliko milžinišką organizacinį darbą. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad 1721–1755 m. laikotarpiu Kvantui teko įvesdinti 160 pastorių ir 412 precentorių į Rytų Prūsijos bažnyčias, kiekvienu atveju sakant atitinkamus pamokslus, atlikti iš viso per 4000 mylių sudarančias keliones arkliais po parapijas. Tokių vizitacijų metu jis stebino savo oratoriniais ir katechetiniais sugebėjimais[49]. Kvantą slėgė tarnybinių ataskaitų našta, nuolatiniai interesantai. Jo adresu plaukė gausybė laiškų, į kuriuos jis stengėsi ramiai ir taktiškai atsakinėti.

Daug ilgalaikių rūpesčių Kvantui kėlė pradinių mokyklų kaimuose problema. Jis aktyviai reiškėsi Komisijoje vieningam liaudies švietimo projektui parengti (1721). Išryškėjus provokiškai inspektoriaus H. Lysijaus pozicijai, Kvantas atsidūrė Žilių pastoriaus G. Engellio inicijuotos prolietuviškos opozicijos pusėje ir įėjo į šio vadovaujamą komisiją. Jai remiant, lietuvių kalba pasirodė H. Lysijaus verstas, bet G. Engellio perredaguotas M. Lutherio *Mažasis katekizmas* (1722). Siūlyta pirmu etapu stiprinti prie bažnyčių esančias mokyklas ir jose mokyti čia pat apgyvendinamus kaimiečių vaikus. Pastangos nedavė rezultatų: sukliudė ne tik politinis H. Lysijaus nusistatymas, bet ir lėšų stoka, vietinės administracijos pasyvumas. Kvantas dėl to labai išgyveno. „Esu nelaimingas, labai nelaimingas, – skundėsi savo užrašuose, – kad aš, nors ir kaip noriu, mokyklų komisijoje nieko negaliu padaryti."[50] Vėliau (1728) jis ėmėsi naujos iniciatyvos: išsiuntinėjo anketą, į kurią atsakydami parapijų klebonai turėjo pateikti konkrečių žinių apie kaimų mokyklas, mokytojus, darbo sąlygas ir lygį, turimas mokymo priemones (knygas), taip pat ar mokoma rašyti, skaičiuoti; kartu nurodyti priežastis, kodėl šioje svarbioje srityje taip apmaudžiai atsiliekama. Atsakymuose buvo masiškai skundžiamasi becenzių mokytojų nesugebėjimais, jų girtavimu ir kitokiomis ydomis, vadovėlių stoka, vaikų užimtumu darbais ūkiuose, tėvų abejingumu mokymuisi. (Atsakymai į šią Kvanto anketą istorikų laikomi „pirmaisiais egzistuojančiais pranešimais apie Rytų Prūsijos provincijos mokyklas"[51].) Susidaręs labai liūdną vaizdą apie esamą padėtį, Kvantas tais pačiais metais davė žinią karaliui. Pranešime jis kaip pavyzdį nurodė Kintų parapiją, kurios 42-uose kaimuose vizitatoriai „nerado nė vieno mokytojo, nekalbant jau apie mokyklą"[52]. Pridėtame projekte Kvantas konkrečiai siūlė, kur ir kaip tokiose parapijose mokyklos steigtinos. Į jo pasiūlymus reikiamai nereaguota. Maža to. Kvantas kreipėsi į karalių (1730), prašydamas leidimo prie pilies bažnyčios, kurioje pamokslavo, įsteigti mokyklą. Leidimas buvo gautas, mokykla ėmė sėkmingai veikti. Kvantas išsirūpino, kad jai būtų pastatytas specialus namas, ir šį uždavinį, daugiausia savo lėšomis, įvykdė (1735). Deja, Berlyno įsakymu, pastatas jau tais pačiais metais buvo parduotas... F. Schultzui[53]. Taip „ortodoksiškojo švietimo šalininkas" patyrė dar vieną skaudų smūgį.

Pradiniu liaudies švietimu, kaip galimybe daryti įtaką, buvo gyvai suinteresuoti ir pietistai. F. Schultzas parengė krašto „perauklėjimo" programą ir pasiekė, kad ji įgytų oficialų statusą. Iš Berlyno pasirodė *Atnaujintas ir išplėstas parėdymas dėl bažnyčių ir mokyklų būklės Prūsijoje (Erneuerte und erweiterte Verordnung über das Kirchen und Schulwesen in Preussen*, 1734). Pagal šiuos nurodymus visi kaimo vaikai – didesnieji žiemą, mažesnieji vasarą – privalėjo lankyti pradines mokyklas, o pastoriai,

[49] Borowski, 31–32, 41.
[50] Nietzki, 17.
[51] *Ten pat*, 21.
[52] Gilde, 54.
[53] Nietzki, 23–25.

patys kontroliuojami dekanų, atidžiai sekti mokyklų lankomumą, egzaminuoti ir rašytiniais leidimais tvirtinti mokytojus. Nemokantiems skaityti turėjo būti neteikiami bažnytiniai patarnavimai. Tokie reikalavimai Kvantui, puikiai žinančiam būklę kaimuose, atrodė teoriškai sveikintini, bet praktiškai dėl mokyklų stygiaus neįgyvendinami. Juo labiau jį šokiravo auklėjamoji potvarkio dalis, pagrįsta pietistine katekizacija. Pastoriai buvo įpareigoti kas sekmadienį egzaminuoti vaikus ir suaugusius iš katekizmo ir abiejų – priešpiečio ir popiečio – pamokslų, o trečiadieniais papildomai dirbti su atsiliekančiaisiais. Kad tam užtektų laiko, pamokslai turėjo trukti ne ilgiau kaip valandą, būtų giedama tik iki trijų giesmių, atsisakoma muzikavimo. Kvantas, plačiai cituodamas Bibliją (ja vėliau remsis ir Donelaitis, ypač byloje su amtmanu T. Ruigiu), įrodinėjo tokių perlenkimų žalą: jie atbaidysią kaimiečius lankyti bažnyčias. Generalinio superintendento požiūrį laiškais palaikė dauguma bažnytkaimių pastorių. Dėl katekizacijos neįvertinimo Kvantui buvo pagrasinta atleisti jį iš pareigų ir susiaurintos kai kurios jo, kaip vyriausiojo rūmų pamokslininko, teisės. Sklido kalbų, kad Kvantas dėl to vos negavęs širdies smūgio...

Pagal F. Schultzo projektą ir karaliaus nurodymą, nuo 1734 m. prasidėjo pradinių mokyklų steigimas bei statyba. Procesas iš pradžių vyko lėtai ir sunkiai. Kvantas nebuvo įtrauktas į komisiją statyboms vykdyti; joje vieš-patavo F. Schultzas. Darbai pagyvėjo, kai Friedrichas Wilhelmas I, pietistų palenktas, įsteigė oficialų mokyklų finansavimo fondą su 50 000 talerių kapitalu, propagandiškai pavadintu „pamaldumo kalnu" („Mons pietatis"). Taip per kelerius metus Rytų Prūsijoje buvo įsteigta arti 1200 kuklių liaudies švietimo židinių, iš jų beveik 300 Mažosios Lietuvos apskrityse. Pradiniam viso šio reikalo judintojui Kvantui atiteko daugiau psichologinio varžybininko vaidmuo, nors ir nestigo atskirų kontrolės bei finansinės statybų apskaitos įpareigojimų. Paskutinį kartą prieš mirtį dalyvaudamas mokyklų komisijos posėdyje Karaliaučiuje (1739), Friedrichas Wilhelmas I, kaip matyti iš protokolo, vėl reikalavo, kad „ir mokytojai, ir pastoriai visus lietuvių ir lenkų vaikus krikščionintų vokiškai ir taip juos nuo jaunystės įpratintų prie pamokslų ir knygų šia kalba"[54]. Kaip jau minėta, tokia monarcho pozicija, teologo Kvanto požiūriu, kirtosi su esminiu liuteronizmo principu. Tai ir buvo pagrindinė priežastis, „karališkajame" posėdyje generalinio superintendento adresu sukėlusi kaltinimus aplaidumu dėl mokyklų statybų. Kritiką iš dalies galima pateisinti tuo, kad Kvantas iš tikrųjų turėjo daugiau intelektualo kultūrininko negu ūkinio veikėjo polinkių.

Kvantas dėjo dideles viltis į sostą perėmusį (1740) „apšviestąjį monarchą" Friedrichą II, tikėdamasis būsiąs suprastas dėl savo požiūrio į pietizmą. Padėtis keitėsi. Netrukus (1742) buvo panaikinti „šventeivų" surinkimai kaimuose. Tai reiškė smūgį cincendorfiškajai judėjimo krypčiai, skleidusiai ne tiek religingumą, kiek įvairius prietarus. Bijodamas Bažnyčių skilimo, hernhuteriams nepritarė ir F. Schultzas; tai jį artino su Kvantu. Jie abu gavo naujosios valdžios pavedimus imtis priemonių prieš kaimo sakytojų veiklą. Buvo uždrausta vieša bažnytinė atgaila, pamoksluose nurodyta vengti „afektų" ir „smulkmenų". F. Schultzas neteko konsistorijos patarėjo posto, nors liko profesoriauti universitete. Kartu naujasis valdovas manė esant būtina tęsti šio veikėjo įgyvendinamas liaudies švietimo reformas. Tuo labiau kad jos netruko duoti apčiuopiamų rezultatų: sparčiai augo kaimo žmonių raštingumo procentas, didėjo spausdinto žodžio poveikis. Kilo, nors žymiai lėčiau (dėl pietistų įtvirtintos lite-

[54] *Ten pat*, 64.

ratūros), ir švietimo lygis. Skaityti mokytasi iš elementoriaus („ABC"), paskui aiškinta ir diegta į mokinių atmintį Naujojo Testamento posakiai, dar vėlesnę lektūrą sudarė J. Hübnerio „Biblijos nusidavimai", Ch. Langhanseno postilė, giedota Dovydo psalmės ir kitos oficialiojo giesmyno giesmės. Tolydžio griežtėjo šviečiamieji Berlyno reikalavimai. Antai per Sambijos konsistoriją pastoriams buvo įsakyta (1752) sudarinėti metinius pamokslų planus, teikti detalias pusmetines ataskaitas apie mokyklų darbą bei mokytojų kvalifikaciją. Kvantas, suvokdamas švietimo bazės realumą, rengė atitinkamas direktyvas, grindžiamas individualia pastorių ir mokytojų atsakomybe, intensyvino parapijų vizitaciją bei inspektavimą, tikslino mokymo procesų apskaitą (dienynų įvedimas), reikalavo neapleisti rašymo ir skaičiavimo įgūdžių. Tai buvo mėgstama jo veiklos stichija.

Kvanto požiūris į liaudies švietimą gimtąja kalba ir konkrečios pastangos šioje srityje ugdė jaunuomenės krašto patriotizmą, neleido užgesti tautybinėms aspiracijoms. Tokius impulsus patyrė ir Donelaitis. Tai patvirtina jo vėlesnė mokomoji veikla. Faktas, kad Stalupėnų precentorius netrukus galėjo būti paskirtas tenykštės kolegijos rektoriumi (o tai anuo metu buvo nemažas paaukštinimas), rodo jo pedagoginį uolumą. Tapęs Tolminkiemio pastoriumi, Donelaitis, kaip žinoma, taip pat stropiai lankė parapijos kaimų mokyklas, teikė ne tik formalias ataskaitas, bet ir papildomas žinias apie sąlygas mokiniams pasiekti savo mokyklas, rūpinosi, kad augančios kartos neliktų beraštės. „Jis viską daro, kad vasarą mokiniai stropiai lankytų mokyklą", o „kietasprandžius" sugeba „veiksmingais raginimais palenkti", – rašė bažnyčios vizitatorius S. Mülleris tarnybinėje ataskaitoje apie senyvą Donelaitį (1779)[55]. Taigi Kvanto sugestija ir šiuo atžvilgiu jame nebus išblėsusi iki gyvenimo pabaigos.

Šališko centrinės valdžios palankumo pietistams metais Kvantas, jausdamas švietimo poreikius, ėmėsi dirbti plačiajai visuomenei skirtos raštijos srityje. Čia jis iš principo neteikė pirmenybės vienai kuriai iš Rytų Prūsijos tautybių: suprato, kad jų kultūriniai lygiai yra tarpusavyje susiję. Vis dėlto praktiškai Kvantui labiau rūpėjo aktualiausi tautybinės daugumos atskiruose krašto regionuose poreikiai.

Vokiečių kalbos puoselėjimą Kvantas vainikavo rengdamas pagrindinius religinius raštus. Jis išleido M. Lutherio verstą Naująjį Testamentą su Dovydo psalmėmis (1719), po keliolikos metų – visą *Prūsų parankinę Bibliją* (*Die preussische Handbibel*, 1734), pratarmėse pabrėždamas, kad šios knygos Rytų Prūsijoje spausdinamos pirmą kartą, ir šis kraštas dėl to prilygs kitoms Vokietijos kunigaikštystėms. Biblijos pratarmėje Kvantas apžvelgė liuteroniškojo vertimo, nuo kurio buvo praėję 200 metų, istoriją; pačius tekstus lygino ir tikslino, pridėjo savas skyrių santraukas, nurodė tekstines paraleles, erudiciškai paaiškino svetimžodžius, nustatė senovės pinigų bei svorio matų ekvivalentus. Knygos, finansuojant rengėjui, buvo nebrangiai pardavinėjamos ir smarkiai plito (iki 1765 m. pasirodė 7 leidimai). Panašaus dėmesio susilaukė ir Kvanto parengtas stambus vokiškas giesmynas – *Naujas senųjų ir naujųjų giesmių rinkinys (Neue Sammlung alter und neuer Lieder*, 1735; 670 g.). Jame pabrėžtinai vyravo krašto poetai, ypač S. Dachas, nors išsiteko ir kai kurios labiau vykusios pietistų A. Francke's, J. Freylinghauseno ir kt. giesmės; didelę priedo – maldų – dalį sukūrė pats knygos rengėjas. Kvanto giesmynas, kuriam tuo metu garsėjęs katedros kantorius J. Kirchhoffas vėliau (1753) parūpino choralą, taip pat buvo daug kartų leidžiamas, išaugo beveik iki 1000 giesmių ir nustelbė anksčiau

[55] Tetzner, 1914, 257.

populiarų G. Rogallio giesmyną (1731). Atsižvelgdamas į dalies krašto gyventojų poreikius, Kvantas parengė ir išleido giesmių rinkinį bei maldų formuliarą lenkų kalba. Bibliją šia kalba parengė ir Halėje išspausdindino F. Schultzas (1728).

Rengiant Bibliją vokiečių kalba, Kvantui kartu rūpėjo ir lietuviškoji. Išgavęs karaliaus sutikimą bei finansinę paramą, jis pirmu etapu pavedė keliems gerai lietuvių kalbą mokantiems vietinės kilmės pastoriams, tarp jų Valtarkiemio Ruigiui ir Ragainės, vėliau Tilžės, H. Naumynui, išversti į lietuvių kalbą liuteroniškąjį Naująjį Testamentą. Kvantui atidžiai sekant darbo eigą, Ruigio suredaguotas vertimas paraleliai vokiečių ir lietuvių kalbomis pasirodė Karaliaučiuje (*Das neue Testament [...] deutsch und litauisch*, 1727). Po metų knyga išėjo praplėsta Dovydo psalmėmis, paimtomis iš J. Rėzos Psaltero (1625), po to leistomis ir atskirai, bei kai kuriais Senojo Testamento fragmentais. Dedikacijoje Friedrichui Wilhelmui I (karaliui buvo nusiųstas puošniai įrištas knygos egzempliorius) Kvantas diplomatiškai pabrėžė monarcho rūpinimąsi „visų jo skeptrui pajungtų kraštų, tarp jų ir [Mažosios] Lietuvos gyventojais". Žodį *Lietuva* knygos organizatorius kartojo ir primindamas šiame krašte po maro „naujai įkurtus miestus bei statybas". O sakydamas, kad tai „naujas vertimas į lietuvių kalbą", Kvantas turėjo galvoje savo principinį nusistatymą tokiuose raštuose vengti liaudžiai nesuprantamų dalykų. Ir iš tikrųjų, lyginant šį leidimą su ankstesniu Naujuoju Testamentu lietuvių kalba (1701), verstu Kėdainių reformato S. Bitnerio ir mechaniškai (skliaustuose įrašinėjant tarminius sinonimus) pritaikytu Rytų Prūsijai Būdviečių pastoriaus F. Šusterio, matyti, jog buvo išvengta nemaža leksinių germanizmų bei vokiškų sintaksinių konstrukcijų, įprastų to meto lietuviškuose raštuose. Tuo šis Naujojo Testamento leidimas atsvėrė jo tekstų dvikalbystę, lengvinusią lietuvių asimiliacijos procesą. Būta ir tiesioginio šios knygos poveikio: jos pagrindu netrukus (1730) pasirodė antrasis po K. Sirvydo spausdintas lietuvių kalbos žodynas, parengtas Halės seminaro docento F. Hako. Pažymėtina ir tai, kad šio Naujojo Testamento pirmojo varianto tituliniame puslapyje Kvantas buvo įsirašęs kaip jo rengėjas (*ausgefertigt von...*), o antrajame praplėstame leidime (1735) tokios praktikos atsisakė ir vėliau prie jos nebegrįžo. Naujasis Testamentas, prižiūrint jo rengėjui, pakartotinai leistas 1740 m. ir 1749 m., nemaža prisidėjo prie lietuvių literatūrinės kalbos evoliucijos. G. Ostermejerio nuomonė, kad šis vertimas kalbinės išraiškos lygiu atsiliko nuo senojo, kad tai „visiškai nereikalingas darbas", nes pakakę tik iš ano išbraukti „Didžiojoje Lietuvoje vartojamus žodžius", paliekant skliaustuose jau įrašytąsias Mažosios Lietuvos tarmybes, ir knygą perspausdinti[56], nėra pagrįsta.

Kvantui labiausiai rūpėjo pagrindinis uždavinys – pateikti visą Bibliją lietuvių kalba. Tokį uždavinį Naujojo Testamento (1701) prakalboje kėlė F. Šusteris. Pagaliau sumanymą, kaip matyti iš G. Francke's prakalbos F. Hako žodynui bei susirašinėjimo su Rogalliu, imtasi vykdyti Halėje. Iš čia per Leipcigo laikraštį („Neue Zeitung von gelehrten Sachen", 1729, Nr. 70) ieškota S. Chilinskio verstos Biblijos. Tokį užmojį įgyvendinus, Kvanto strategija remtis vietine krašto šviesuomene būtų pralaimėjusi. Karaliaučiškis lietuviškųjų raštų organizatorius ėmėsi veiksmingos iniciatyvos. Sutelkė savo aplinkos šviesuolių, mokančių lietuvių, vokiečių, antikines bei Rytų kalbas, grupę. Bibliją, gavę dalimis, vertė pastoriai: Jurbarko (Įsruties aps.), vėliau Mielkiemio – P. Milkus, kuris koregavo ir visą tekstą, Skaisgirių – A. Šimelpenigis vyr., Valtarkiemio –

[56] Ostermeyer, 263–264; Ostermejeris, 422.

Pil. Ruigys, Kalninkų – K. Špeberis, Želvos – K. Štimeris, Įsruties – A. Piligrimas, Verdainės – F. Kalau ir kt. Darbą koordinuoti ir pateikiamus kalbiškai įvairuojančius vertimus redaguoti ėmėsi „puikus lietuvių kalbos žinovas“[57] įsrutiškis dekanas J. Berentas, padedamas P. Milkaus.

Susidoroti su vertimo organizavimu Kvantui buvo nelengva: kai kurių vertėjų teko atsisakyti ir ieškoti kitų, pora senesniųjų mirė ir pan. Apie vertimo eigą jis nuolat informavo karalių. Viename iš tokių pranešimų (1730. I. 3) aiškinosi, kad pasinaudoti kadaise J. Bretkūno atliktu Biblijos vertimu kliudžiusi jo „Labguvos tarmė“: būdama „susijusi su kuršių kalba“, ji „gryniems Įsruties, Ragainės ir Tilžės apskričių lietuviams, kurių daugiausia, nėra nei suprantama, nei gali būti priimta, ir ją reikia ištisai žodis po žodžio taisyti“. Panašiai elgęsis ir J. Rėza, perredaguodamas J. Bretkūno verstas Dovydo psalmes. „Dirbdamas prie Naujojo Testamento ir psalmyno leidimo, – rašė Kvantas, – aš, nors ir atsižvelgiau į J. Bretkūno vertimą, bet ne ką iš jo telaimėjau, nebent tik Apaštalų darbams galėjau pasinaudoti vėjų pavadinimais, apie kuriuos kuršiai ir labguviečiai labiau nusimano negu kiti lietuviai.“[58] Iš šio pranešimo matyti Kvanto įsigilinimas į savo uždavinį imtinai iki kalbinių dalykų, jo sąmoningas siekis tarmių jungimo pagrindu padaryti Bibliją prieinamą visai Mažajai Lietuvai.

Kvanto organizacinį rūpestingumą rodo visa darbo eiga. Vertimai iš M. Lutherio vokiškosios Biblijos buvo Įsrutyje, Tilžėje kolektyviai svarstomi ir redaguojami, pasinaudojant organizatoriaus, atvažiuojančio iš Karaliaučiaus savo lėšomis, bibline erudicija. Tokiuose svarstymuose dalyvavo po 10 ir daugiau pastorių. M. Lutherio tekstas ir vertimai skaityta po sakinį; siūlomos pastabos, išklausius argumentus ir palyginus su Kvanto referuojamu graikišku tekstu, buvo priimamos ir atmetamos kolektyviai. Svarstymų sesijos užtrukdavo iki 8 dienų, dirbant nuo 4-os val. ryto iki 9-os val. vakaro[59]. Aprobuotos dalys buvo renkamos atskirais lankais, ir šie, bijant, kad darbas netaptų „makulatūra“, koreguoti net iki 4-ių kartų. Už vokiškąją dalį jautėsi atsakingas pats Kvantas: neaiškias vietas jis tikslino pagal įvairiakalbius Biblijos vertimus ir skirtybes kai kur petitu žymėjo skliaustuose. Visus lietuviškus tekstus taip pat lygino vienas asmuo – J. Berentas. Minėtame pranešime karaliui, pridėdamas vertimo fragmentų, Kvantas rašė pakėlęs daug vargo, ypač su įvairių realijų (paukščiai, gyvuliai) pavadinimais, kurie lietuvių kalba labai įvairuoją.

Rūpestingasis vadovas iš anksto zondavo ir didžiulės knygos leidimo perspektyvas. G. Rogallio liudijimu, jau į Karaliaučių atvykusiam Friedrichui Wilhelmui I bandant priešininkus sutaikyti (1731), Kvantas per audienciją parodęs „lietuvišką Bibliją, kiek ji buvo parengta“, bet karalius ją „atidėjęs į šalį“[60]. Pagaliau, praslinkus keleriems darbo ir pastangų metams, monarcho bei mecenatų (P. Kanterio ir kt.) lėšomis Karaliaučiuje pasirodė „Biblija, tai esti visas Šventas Raštas“ (1735). F. Schultzas naujieną nedelsdamas pranešė G. Francke'i ir teiravosi, kiek knygos egzempliorių reikėtų nusiųsti į Halę. Nors vertime kalbinės išraiškos turtingumu nepavyko pranokti J. Bretkūno (tatai kritiškai parodė G. Ostermejeris, L. Rėza), tačiau Kvanto iniciatyvos rezultatas tapo istoriniu įvykiu lietuvių raštijos raidoje. Vertimu plačiai naudojosi leksikografai (J. Brodovskis, K. Milkus).

[57] Harnoch, 297; Schröder, 328.

[58] Falkenhahn, 238; *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija...*, 36; Nietzki, 7–8.

[59] Gilde, 101.

[60] Wotschke, 1928, 160.

Bibliją palydinčiuose prierašuose pabrėžiamas lietuviškumas. J. Berento kreipimesi lietuvių kalba į „Mano mielą skaitytoją" sakoma, jog šios „lietuviškai surašytos" knygos „žmonės Lietuvoj didei išsiilgo", ir kadangi karalius krašte „visur šuiles budavoj", esą svarbu, kad tie, kurie „su manim nepasiilsdami šitą Dievo žodį lietuviškai surašė", nesiliautų dirbę ir kitas „brangiausias knygeles" ateityje „lietuviškai surašytų". Paties Kvanto prierašai vokiečių kalba yra skirti ne tiek liaudies skaitytojui, kiek pastoriams. Dedikacijoje Friedrichui Wilhelmui I „visų Lietuvos pamokslininkų ir parapijų vardu" pranešama, kad lietuviškoji Biblija „parengta ir išleista karaliaus įsakymu, jam prižiūrint ir vadovaujant". Čia turėta galvoje ne tik rašytinės ataskaitos Berlynui apie veikalo rengimą, bet ir prūsiškoji politinė linkmė, vaisinga lietuvių kultūrai bei raštijai.

Kvanto interesai ir dėmesys lituanistikai ypač ryškėja iš jo platokos prakalbos[61]. Jos preambulėje, remiantis Ch. Hartknochu, prisimenama prūsų ir lietuvių senmeldystės laikai, kalbama apie krašte vykusį tikėjimo lūžį bei protestantizmo vaidmenį. Lietuviškosios raštijos apžvalga pradedama kunigaikščio Albrechto inicijuota M. Mažvydo ir jo bendradarbių veikla, suteikusia „garbę lietuvių tautai" („der litthauischen Nation"). Toliau gana detaliai ir nuosekliai nušviečiama Biblijos tekstų vertimo į lietuvių kalbą istorija. Apgailestaujama, kad „nenuilstančio vyro" J. Bretkūno „stropiai išverstas kūrinys, kurį labai gerai įvertino kalbą išmanantys vyrai", liko rankraštyje, nors jį ir buvę įmanoma išleisti (§ 4). Prisiminus iš J. Bretkūno rankraščio J. Rėzos parengtas ir išleistas Dovydo psalmes (1625), teigiama, kad „vėlesnio meto aplinkybės, atrodo, neleido išspausdinti kitų Biblijos knygų vertimo", nors tai padaryti „1638 m. Įsrutyje vykstant *generalinei bažnyčios vizitacijai* [*išskirta J. Kv.*] buvo įsakmiai nurodyta" (§ 5). Naujojo Testamento ir visos Biblijos pasirodymai lietuvių kalba siejami su monarchijos prūsiškąja politine strategija, jausta XVIII a. I pusėje. Tai „p a t i p i r m o j i l i e t u v i š k a B i b l i j a" [*išskirta J. Kv.*] – žodžiai, kuriais Kvantas didžiuojasi pasiektais rezultatais (§ 7). Su kultūros istoriko nuovoka prakalbos autorius aptaria pristatomojo vertimo eigą ir aplinkybes, jo santykį su M. Lutherio darbu, kalbinius, ypač idiomatikos bei terminologijos, sunkumus, rūpestingai fiksuoja talkinusius asmenis. Remdamasis M. Lutherio mėgtu Biblijos vertėjo į turkų kalbą J. Howelio palyginimu, kad originalas esąs turkiško kilimo geroji pusė, o vertimas – blogoji, mazgytoji, Kvantas šiuo atžvilgiu kritiškiau žiūri į savo organizacinių pastangų vaisius („Žodžiai, perteikti kita kalba, tampa blausūs"). Nors kartu tikisi, jog „kalbos mokovai" turės pripažinti „nepaprastai sunkų" Biblijos vertimą esant „gryną ir suprantamą", o „godžios peikti ir nurodinėti sielos mažiausiai yra tikusios dirbti" (§ 9). Baigdamas Kvantas ragina visas lietuviškas parapijas stropiai mokytis iš Šventojo Rašto, parūpinto „su tieka apmaudo ir įveikiant beveik neperžengiamas kliūtis" (§ 12, 13).

Apskritai Biblijos prakalboje, tiksliose išnašose Johanas Kvantas demonstravo rimtą dalyko išmanymą. Jis citavo B. Vilento atsiliepimą apie M. Mažvydo nuopelnus, A. Skryskos teigiamą aprobatą J. Bretkūno rankraščiams, suinteresuotam skaitytojui nurodė R. Bellarmino, J. Gerhardo, J. Hülsemanno, M. Walthero raštus, teikė biografinių žinių apie pagrindinius lietuvių religinės raštijos veikėjus, fiksavo nurodomų knygų bibliografiją. Parašyti tokią prakalbą autoriui palengvino jo bibliografiniai polinkiai, darbas Altštato rotušės bibliotekoje, taip pat asmeniniai ryšiai su jau minėtais Bibli-

[61] Ištraukų vertimus žr. Koženiauskienė, 526–528; *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija...*, 36–40.

jos knygų kaupėjais H. Bartschu ir D. Vilku-Wilkinsu. Pastarasis, leidęs Biblijos dalis koptų, lotynų kalbomis ir rengęs stambią įvairiakalbių šio veikalo tekstų su atitinkamais įvadais chrestomatiją, laikė Kvantą tinkamiausiu bendradarbiu medžiagai lietuvių, lenkų, latvių kalbomis parengti[62] (su D. Vilku-Wilkinsu susirašinėjo ir Pil. Ruigys, 1735 m. jam siuntęs savo „tyrinėjimo" lotyniškąjį variantą, tikėdamasis jo pagalbos spausdinant)[63]. D. Vilkas bus suteikęs Kvantui žinių ir apie LDK reformato S. Chilinskio Biblijos vertimą į lietuvių kalbą, pradėtą, bet nebaigtą spausdinti Londone (1660). „Po ilgų ieškojimų" Kvantas gavo vokiečių orientalisto A. Müllerio turėtą išspausdintų šios knygos lankų egzempliorių ir iš jo keletą pavyzdžių pacitavo prakalboje (7), kad, jo žodžiais, „nors šiek tiek būtų galima spręsti apie tą vertimą". (Beje, Kvanto prielaida, jog S. Chilinskis vertęs iš lenkiškosios Biblijos, mūsų laikais nepasitvirtino: bus vertęs iš olandiškosios[64].) Prakalba buvo pakartota ir antrajame Biblijos leidime (1755), kurį, taip pat Kvantui prižiūrint, naujai perredagavo ir eiliuota prakalba papildė Papelkių pastorius A. Šimelpenigis jaunesnysis. Šį literatą, pasak K. Milkaus, kaip kilusį iš Piktupėnų, Kvantas sąmoningai rinkosi Biblijos bei giesmių redaktoriumi, atmesdamas nevietinio G. Ostermejerio siūlomas paslaugas[65]. Knyga buvo dedikuota Friedrichui II, kuriam valdant tikybiniai kivirčai užgeso, nors atsirado ir naujų nepalankių aplinkybių. Kvantas gerokai atnaujino ir savo prakalbą: jos ankstesnį ištisinį tekstą suskaidė paragrafais, redagavo ir praplėtė naujojo leidimo aptarimais. Šia proga autorius, pažymėjęs, kad „beveik nė vienas puslapis neliko be keleto pataisų", vėl apeliavo į „nešališkas sielas", kurios teisingai įvertins atliktus patobulinimus tekstuose tokia kalba, kuriai „dar tebestinga reikiamų pagalbinių priemonių" (§ 9). Į vieną tokių „sielų" pretendavo K. Milkus, rašęs, kad lietuviškoji Biblija – tai „bene geriausia knyga, kokią turime šia kalba"[66]. Panašiai ją vertino ir L. Rėza.

Kvantas, šalia Biblijos, kuri „bus paminklas jo garbės, kol tik Lietuva stovės" (A. Šimelpenigio prakalba), rūpinosi ir šią knygą populiarinančiais lietuviškais raštais. Jam prižiūrint, pasirodė J. Berento atliktas apeiginio maldyno, arba agendos, vertimas („Davadnas pamokinimas", 1730), kurį dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais tebelaikyta „galiojančiu" (*gültig*)[67]. Bibliografijoje žinoma, kad Kvanto rūpesčiu Karaliaučiuje buvo išleista ir vokiečių pedagogo J. Hübnerio *Biblijos istorijos* (*Išskirstyti ir Šventame rašte randami nusidavimai*, 1742) – dviejų dalių knyga, versta A. Piligrimo. Kitą savo organizuotą didelį (per 700 p.) leidinį – Ch. Langhanseno postilę (*Trumpas ir įprastas išguldymas visų nedelės ir šventų dienų evangelijų*, 1750) – Kvantas palydėjo neilga, bet dalykiška ir kartu nuoširdžia prakalba. Joje susisiejama su „lietuvių parapijoms nusipelniusio mokytojo" Bretkūno *Postile*, kuri, neturint geresnės, dar tebesanti apyvartoje. Kvantas sakosi nuo seno ryžęsis išversdinti į lietuvių kalbą Karaliaučiaus Altštato pastoriaus veikalą, bet susidūręs su „daugybe sunkumų": tarp jų su tuo, kad, nesant Biblijos šia kalba, būtų buvę neišvengta jos citatų postilėje išraiškos nevienodumo. Derindamas darbų eilę, jų organizatorius po Biblijos ėmęsis skirstyti postilę „keletui geriau už kitus lietuvių kalbą mokančių pastorių" išversti, bet sužinojęs, jog „vienas ką tik užmigęs Viešpatyje mokytojas" (tai buvo

[62] Gilde, 98–99.
[63] Ruigys, 452, 455.
[64] Plg. Jovaišas, 162.
[65] Milkus, 231, 260.
[66] *Ten pat*, 260.
[67] Bertuleit, 82–83.

Pil. Ruigys) tokį vertimą jau senokai (1721) yra atlikęs, tik neišleidęs. „Didelėmis pastangomis" suradus rankraštį, imtasi „taip ilgai po gaubtu laikytą šviesą perkelti į aukštesnį šviestuvą", tačiau pasirodę, kad darbas „netobulas ir neatitinkąs nei grynos lietuvių tarmės, nei patobulintos rašybos", todėl tekę pavesti „vienam gerai lietuvių kalbą mokančiam mokytojui" (A. Piligrimui) vertimą „apdoroti", ir jis „noriai ėmėsi šio varginančio darbo". Savo paties pastangas Kvantas, vengdamas „kaltinimo neleistina garbėtroška", buvo linkęs nutylėti. Šia proga jis tik užsiminė parengęs *„skaitytines, katekizmą ir katechetinius klausimus"* [*išskirta J. Kv.*]. Čia veikiausiai turėta galvoje dar vienas Kvanto organizuotas leidinys, sudarytas iš M. Lutherio *Mažojo Katekizmo* ir J. Rambacho *Pamokslo apie išganymo davadą*, pasirodęs Karaliaučiuje 1750 m.

Postilės prakalboje, atskleidęs savo lituanistinės veiklos mechanizmą ir charakterio rūpestingumą, Kvantas knygą pristatė kaip „pagalbinę priemonę" ir, matyt, dėl to išimtinai nevardijo talkininkų personalijų, tačiau kartu jis jautriai kreipėsi į Mažosios Lietuvos švietėjus pastorius: „Žiūrėkite į mane ne tik kaip į mylintį jūsų kalbą, kurioje tebeslypi kai kurie šiuo metu nebegyvos prūsų kalbos elementai, bet ir į kaip gerbiantį jūsų nuopelnus [...]. Suvienykite savo tikslus su manaisiais"[68]. Pasakymas *jūsų kalba* būdingai rodo asmeninį Kvanto požiūrį į lietuvius. Jis susivokė esąs arba tolimas atvykėlių palikuonis, spėjęs persiimti patriotizmu gyvenamam kraštui, arba prūsas, tautybe skirtingas nuo lietuvių. Kaip bebuvę, tačiau toks asmenybės, garsėjusios ne tik Prūsijoje, bet ir už jos ribų, užsiangažavimas, aliuzija į prūsų kultūrinio paveldo tęstinumą per lietuvius buvo veiksmingas aktas, teikęs sąmoninamąjį impulsą Mažosios Lietuvos šviesuoliams, tarp jų ir Donelaičiui.

Kvantas dirbdamas prie Biblijos, kurios pasirodymo, jei ne jis, veikiausiai būtų tekę laukti iki L. Rėzos, kartu atidžiai sekė padėtį ir lietuviškųjų giesmynų srityje. Matydamas, jog pietistai perša apgraibomis atliktus G. Rogallio giesmių vertimus, generalinis superintendentas pavedė J. Berentui senųjų D. Kleino ir F. Šusterio darbų pagrindu parengti naują oficialiojo giesmyno leidimą. Rengėjas abu turimus giesmynus sujungė, paredagavo, papildė keliolika savo naujai verstų giesmių, ir visą stambų rinkinį, kartu su D. Kleino maldomis, išleido Karaliaučiaus Reussneriai (*Iš naujo perveizdėtos ir pagerintos giesmių knygos*, 1732). Vartotojų patogumui giesmės buvo suskirstytos į „švenčių", „mirimo", „paguodos" ir kt. grupes. Per keliolika metų, Kvantui prižiūrint, pasirodė šeši šios parankinės knygos leidimai. Pigiai (po 15 grašių) pardavinėjamas G. Rogallio vokiškasis giesmynas (1731) buvo nustelbtas, nors jo geresnės giesmės per F. Glazerio vertimus (1736) pateko į oficialųjį giesmyną.

Giesmių knygą J. Berentas palydėjo lietuvišku kreipimusi („Mielas skaitytojau!"), primenančiu grynai moralinį pamokslą. Kvanto interesus ir gilinimąsi į dalyką rodo jo didoka (10 p.) vokiška prakalba, skirta, kaip ir Biblijoje, pastoriams. Autorius čia reiškia pasitenkinimą, kad lietuviams jau nestinga giesmynų, vardija M. Mažvydo, J. Bretkūno, L. Zengštoko, D. Kleino darbus, pateikdamas ne tik pilnas šių knygų antraštes, bet ir pakartodamas J. Bretkūno prakalbą ištisai, o D. Kleino prakalbos tą vietą, kur šis apgailestauja, kad jo giesmynas „dėl tuometinių aplinkybių" pasirodąs net 54-iems metams praėjus po L. Zengštoko knygos. D. Kleiną Kvantas laiko „vertu pagarbos ir nenuilstamai stropiu velioniu", kuris „itin nusipelnė taisydamas senosiose gies-

[68] Koženiauskienė, 498; *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija*..., 41.

mėse esančius nesuprantamus ar iš dalies netinkamus [...] posakius". Tatai rodo, kad Kvantui ir šiuo atveju rūpėjo visų pirma kalbinė lietuviškų raštų išraiška. Tai buvo pastovus, ilgametis jo rūpestis.

Kaip parodė kritika, J. Berentui stigo subtilesnės kalbinės nuovokos poezijai, ir jo redagavimas ne visur išėjo į naudą geroms senosioms D. Kleino, M. Švobos ir kt. autorių bei vertėjų giesmėms. Nors G. Ostermejeris savo *Pirmojoje lietuviškų giesmynų istorijoje* (1793) šią kritiką polemiškai perlenkė, tačiau jos, matyt, nestigo ir anksčiau, kartojant oficialiojo giesmyno leidimus. Į tai reaguodamas, Kvantas skyrė vis naujus giesmių tekstų redaktorius ir apie jų darbą papildomai atsiliepdavo perspausdinamoje prakalboje. Septintąjį giesmyno leidimą (1750) jis buvo pavedęs perredaguoti poetui – Papelkių pastoriui A. Šimelpenigiui jaun., ir savo prakalbą papildė taip: „Kas nusimano, kiek reikia triūso verčiant ką nors net iš prozos į gryną lietuvių kalbą, tas juo labiau susivokia, kad daug sunkiau yra perduoti giesmę eiliuota kalba, nepažeidžiant autorinės prasmės ir melodijos bei nepriartėjant per daug prie lietuviškos tarmės" (§ 2)[69]. Taigi prakalbos autorius akcentavo „gryną", arba literatūrinę, lietuvių kalbą, nepersotintą tarmybių, kurios ją darytų nesuprantamą kitų tarmių atstovams. Kvantas džiaugėsi kokybine redaktorių darbo pažanga, kiekybiniu giesmyno augimu (nuo mažvydiškių 10-ies iki 542-ių giesmių), tuo, kad „įdedama ir talentingųjų Paulio Gerharto, Simono Dacho, Benjemino Šmolko ir kitų giesmių". Kvantui aiškiai nepatiko „Bažnyčių tvarkos nuostato" („Kirchen-Ordnung") priekaištas (jį citavo), kad per gausiai diegiant naujesnes giesmes, primirštamos M. Lutherio verstosios psalmės, kuriose „gražiai ir stipriai išreikštas visas katekizmas". Teigiamu dalyku Kvantas laikė praktiką giesmyne kriptonimais fiksuoti ne tik kūrinių autorius, bet ir vertėjus, kad „ainiams liktų jų ištikimybės ir pagirtino stropumo atminimas". Tebegyvenantys asmenys žymėtini inicialais dėl to, kad „nebūtų laikoma juos troškus garbės". Taip prakalbos autorius demonstravo objektyvią istoriškumo nuovoką bei sąmoningą filologinį lietuviškųjų raštų vertinimą. Per giesmyną – antrąją po Biblijos parankinę knygą – Kvanto kultūrinis įnašas taip pat labai prilaikė lietuvybės tirpimą Rytų Prūsijoje.

Ne mažiau negu lietuviškųjų raštų rengimas ir leidyba Kvantui rūpėjo jų platinimas krašte. Knygoms spausdinti jis investavo nemaža asmeninių lėšų, kurios jam grįžo lėtai ir ne visos. Pavyzdžiui, praėjus metams nuo Naujojo Testamento pasirodymo, Kvanto nuostolis dar siekė 400 talerių[70]. Nepaisydamas to, jis avansavo ir pigiai paleido į rinką 1000 Biblijos egzempliorių. Periferijos pastoriai skundėsi žmonių neturtingumu: šiuo argumentu jie buvo įpratę atsimušinėti nuo per valdžią platinamų pietistinių raštų. Bandyta išlaidas knygoms įkalkuliuoti į bažnytinę dešimtinę. Taip Mažojoje Lietuvoje pavyko išplatinti pirmąsias Kvanto parūpintųjų raštų laidas ir organizuoti jų naujus leidimus.

Kvanto veikla lietuvių raštijoje Donelaičiui turėjo palikti ne menkesnį įspūdį negu jo pamokslai ar visuomeninės iniciatyvos. Mokymosi Karaliaučiuje metais būsimasis Tolminkiemio pastorius nuolat laikė rankose savo Mokytojo organizuotas ir reikšmingomis prakalbomis palydėtas didžiąsias tų laikų lietuviškas knygas – Bibliją, giesmyną; vėliau, nuvykęs į savo studijų miestą (1757), galėjo rasti ir įsigyti postilę. Prigimtis vertė Donelaitį pasukti kitu – kūrėjo poeto – keliu, tačiau Kvanto nuopelnų raštijai pavyzdys jį nuolat skatino,

[69] *Ten pat*, 42.

[70] Nietzki, 10.

užuot prasmegus kasdienybės liūne, neprarasti kultūrinės perspektyvos kaip gyvenimo prasmės garanto. Įspūdį bus dariusios ir nesavanaudiškumo pamokos. Kaip Kvantas negailėjo nei pastangų, nei asmeninių lėšų kultūriniams krašto reikalams, taip ir Donelaitis pasiaukojamai rūpinosi savo parapija: pastatydino naują bažnyčią, mokyklą, atnaujino kleboniją, veltui perleido parapijai privačiai statydintą našlaujančių pastorių žmonų būstą. Pažymėtina, kad būtent už tokį našlių aprūpinimo būdą pasisakė ir Kvantas, nepritardamas oficialios, visą parapiją saistančios kasos idėjai[71].

Paskutiniais dviem Kvanto gyvenimo dešimtmečiais kultūrinės, ir ypač lituanistinės, veiklos sąlygos Rytų Prūsijoje labai pablogėjo. Karinė Friedricho II ekspansija nustūmė į užmarštį prūsiškąją politinę strategiją. Brendo ir vyko alinantis Septynerių metų karas (1756–1763) su Rusija. Senstantis Kvantas niekur nesitraukė iš Karaliaučiaus. Vyriausiojo krašto dvasininko postas vertė sudėtingai laviruoti tarp priešiškų jėgų. Kvantui sekėsi išlaikyti korektiškus santykius su kelerius metus kraštą valdžiusia carine administracija. L. Borowskio liudijimu, generalinio superintendento namuose apsilankantis Rusijos gubernatorius fon Korffas išeidavo „nepaprastai patenkintas labai jautriu seniu"[72]. Toks Kvanto elgesys, kuriuo sekė ir periferijos pastoriai, nemaža lėmė, kad Rytų Prūsijos švietimo sistema, pradedant universitetu ir baigiant kaimų mokyklomis, išliko stabili ir veiksminga. Tačiau pasyvi krašto laikysena priešo atžvilgiu užtraukė ilgametę Friedricho II rūstybę. Rytinė monarchijos provincija grimzdo į valstybės užkampio rutiną.

Slegiamas karų atmosferos, Kvantas ribojosi tiesioginėmis aukšto dvasininko ir profesoriaus pareigomis. Išskyrus rūpinimąsi ankstesnių raštų leidimais, jis nieko naujo lituanistikai nebesuorganizavo. Likęs viengungis, ilgai ir lėtai seno. Tenkinosi kukliu namų ūkiu, aptarnaujamu našlaujančios sesers, o šiai mirus – dviejų ištikimų bendraamžių. Retai susitikinėjo su aukštuomenės atstovais; nemėgo svečiuotis. Keliolika metų „neišėjo už slenksčio", o paskutinį dešimtmetį – nė iš kambario[73]. Aplankydavo tik vienas kitas senas bičiulis (C. Flottwellis, Ch. Langhansenas, seserėnas medikas J. Bohlius). Gyvenimas slinko laikrodžio vienodumu ir tikslumu. Rami, natūrali mirtis ištiko 1772 m. sausio 17 d., einant 86-uosius metus. Kvantas palaidotas Karaliaučiuje, savo paties iš anksto (1755) įsirengdintoje kapavietėje ties Haberbergo bažnyčios paskliaute. Atsisveikinimo kalbą pasakė literatūros istorikas G. Pisanskis. Artimieji įtvirtino lotynišką epitafiją „paskutiniam giminės palikuoniui"; Karališkoji vokiečių draugija savo narį pagerbė išspausdinta elegija. Testamentu buvo paskirtos dvi stipendijos iš savosios diecezijos kilusiems studentams – būsimiems teologams, lėšos adjunkto Ch. Langhanseno šeimai ir uždrausta 100 metų ką nors laidoti toje pačioje kapavietėje...

Viena didžiulės Johano Kvanto bibliotekos dalis buvo išparduota aukcione, kita atiteko G. Pisanskiui; dalį retų knygų ir archyvą įsigijo universitetas. Mieste ilgam liko pamokslininko, karitatoriaus (ypač gaisrų, karų atvejais) atminimas. Šviečiamoji Kvanto veikla tapo bendru kaimyninių tautų kultūrų reiškiniu.

[71] Notbohm, 139–142.
[72] Borowski, 57–58.
[73] *Ten pat*, 60.

Arnoldt, D., H., 1746: *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der königsbergischen Universität*, [Bd.] 2, Königsberg.

Bertuleit, J., 1933/1934: *Die Reformation unter den preussischen Litauern, II Teil. [Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte]*, Königsberg, 5–90.

Borowski, L., 1794: *Biographische Nachrichten von dem denkwürdigen preussischen Theologen D. Johann Jacob Quandt <...> Nebst einem Verzeichnisse der ostpreussishen Jubelprediger...*, Königsberg.

Borrmann, W., 1913: *Das Eindringen des Pietismus in die ostpreussische Landeskirche*, Königsberg.

Ciplijauskaitė, B., 1992: *Literatūros eskizai*, Vilnius, Kaunas.

Diesch, C., 1930: „Die Königsberger Stadtbibliothek", *Altpreussische Forschungen*, H. 1, 107–114.

Donelaitis, K., 1977: *Raštai*, Vilnius.

Falkenhahn, V., 1941: *Die Übersetzer der litauischen Bibel Jahannes Bretke und Seine Halfer*, Königsberg, Berlin.

Forstreuter, K., 1961: *Quandt, Altpreussische Biographie*, Bd. 2, Lief. 4, 525.

Gause, F., 1968: *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen [Ostmittel – europa in Vergangenheit und Gegenwart*, hrg. v. J. G. Herder, Forschungsrath, 10/II], Bd. 2, Köln, Graz.

Gilde, L., 1933: *Beiträge zur Lebensgeschichte des Königsberger Oberhofpredigers Johann Jacob Quandt. Inaugural,* Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Albertus Universität zu Königsberg i. Pr., Königsberg.

Harnoch, A., 1890: *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinz ost – und Westpreussen*, Neidenburg.

Jovaišas, A., 1969: *Liudvikas Rėza*, Vilnius.

Keil, A., 1886: „Das Volksschulwesen in Königrirch Preussen und Herzogthum Littauen unter Friedrich Wilhelm I", *Altpreussische Monatsschift*, Bd. 23, 93–137, 185–244.

Koženiauskienė, R., 1990: *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius.

Krause, G., 1893: *Gottsched und Flottwell, die Begründer der Deutschen Gesellschaft in Königsberg*, Leipzig.

„Leben Henrici Bartschii", 1931: *Acta Borussica*, Bd. 2, 923–931.

Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.), 1988: Vilnius.

Milkus, K. G., 1990: *Pilkainis: poezija, proza*, Vilnius.

Nietzki, A., 1905: *Johann Jacob Quandt [Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, H. 3]*, Königsberg.

Notbohm, H., 1959: *Das evangelische Kirchen – und Schulwesen im Ostpreussen während der Regierung Friedrich des Grossen [Studien zur Geschichte Preussens, hrg. v. W. Hubatsch, Bd. 5]*, Heidelberg.

Ostermeyer, G., 1793: *Erste Littauische Liedergeschichte*, Königsberg.

Ostermejeris, G., 1966: *Rinktiniai raštai*, Vilnius.

Pisanski, G. C., 1886: *Entwurf einer preussischen Literärgeschichte in vier Büchern, hrg. von R. Philippi*, Königsberg.

Rhesa, L., 1818: *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Littauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius*, Königsberg.

Rogge, A., 1878: „Schattenrisse aus dem kirchlichen Leben der Provinz Preussen am Anfange des philosophischen Jahrhunderts", *Altpreussische Monatsschrift*, Bd. 15, 513–577.

Rogge, A., 1879: „Schattenrisse aus dem kirchlichen Leben der Provinz Preussen am Anfange des philosophischen Jahrhunderts", *Altpreussische Monatsschrift*, Bd. 16, 79–125, 193–241.

Ruigys, P., 1986: *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, Vilnius.

Schröder, W., 1836: „Geschichte der evangel. Kirche zu Mehlhehmen", *Vaterländisches Archiv für Wissenschaft, Kunst, Industrie und Agrikultur, oder Preuss. Provinzial*, Bd. 15, Blätter, 217–235, 321–348.

Sembrzytzki, J., 1892: „Die Schotten und Engländer in Ostpressen und die Brüderschaft Gross – Britanischer Nation' zu Königsberg", *Altpreussische Monatschrift*, Bd. 29, 228–247.

Stieda, L., 1894: „Zwei Königsberger Gelehrten des XVII und XVIII Jahrhun – derts die beiden Schreiber", *Altpreussische Monatschrift*, Bd. 31, 385–430.

Šmitas (Schmidt), K. D., 1994: „M. Liuterio reikšmė kalbos, tikėjimo ir identiteto raidai, jo įnašas į

tautos kultūrą", *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius, 159–167.

Terveen, F., 1954: *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederanfbau des nördlichen Ostpreussens unter Friedrich Wilhelm I (1714–1740) [Göttinger Bausteine zur Geschichtwissenschaft, Bd. 16]*, Göttingen, Frankfurt, Berlin.

Tetzner, F., 1902: *Die Slaven in Deutschland*, Braunschweig.

Tetzner, F., 1914: „Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitius", *Altpreussische Monatsschrift*, Bd. 51, 171–187, 250–270.

Valiukėnaitė, D. J., 1982: „Donelaičio *Metai*: eilės iš sakyklos", *Metmenys* 43, 3–25.

Wotschke, Th., 1930: *D. Dr. der Pietismus in Königsberg nach Rogalls Tode in Briefen [Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, H. 28]*, Königsberg i. Pr.

Wotschke, Th., 1928: *Georg Friedrich Rogalls Lebensabeit nach seinen Briefen [Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, H. 27]*, Königsberg.

J. QUANDT EINEM VORBILD K. DONELAITIS GLEICH

Leonas Gineitis

Zusammenfassung

In dem Artikel wird Johann Jakob Quandt, der Literat und der Intellektuelle der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, und seine Umgebung behandelt. Quandt war im damaligen Ostpreussen eine außerordentliche Persönlichkeit, die die kulturellen Prozesse des ganzen Staates aktiv beeinflusste. In der Historiographie der litauischen Literatur und Kultur sind über Quandt nur einzelne Berichte zu finden. Quandt wurde noch nie so behandelt, dass man die einzelnen Tatsachen über ihn als Ganzes betrachtete und ein Bild seiner Persönlichkeit und seiner Tätigkeit darzustellen versuchte.

Quandt betrachtet man als Vorbild der eigenartigen Kultur Preussens und als Vorbild vaterländischer Gesinnung. In diesem Kontext ist auch die "lituanistische" Tätigkeit Quandts anzusehen. Indem man Quandt mit dem lebendigen Kontext der damaligen Reformen in der Religion, in den ästhetischen und philosophischen Bestimmungen der Aufklärung verbindet, wird das Bild seiner authentischen Tätigkeit, seiner vielseitigen und gebildeten Persönlichkeit wieder hergestellt. Viel Aufmerksamkeit wird Quandt, dem Prediger und dem Theoretiker der Homiletik, geschenkt.

In dem Artikel bemüht man sich zu beweisen, dass Quandt, als Lehrer und Orator, zur Gestaltung der Ansichten und der ästhetischen Bestimmungen Kristijonas Donelaitis einen bestimmten Beitrag geleistet hat. Quandts "lebendige Homiletik" ist unmittelbar mit dem Schaffen von Donelaitis zu verbinden.

Gauta 2002 03 18
Priimta publikuoti 2002 05 03

Autoriaus adresas:
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6
LT-2005 Vilnius